

13. ÉVFOLYAM 4. SZÁM (2023)

TARTALOM

Tanulmányok

Kiss Veronika:

Háztartási energiafelhasználás, fenntarthatóság és társadalmi igazságosság
Kvantitatív elemzés a lakosságienergia-kvóták hazai háztartásokra gyakorolt lehetséges
hatásairól

1–27

Recenziók

Németh Krisztina

Zártkertek az értelmezés köztes tereiben

28–33

Belépő: Tézisek

Bauer Zsófia:

Az asszisztált reprodukció narratívái Magyarországon

34–44

Kitekintő

Hajdu Gábor – Huszár Ákos – Sik Endre:

Olvass sokat és sokfélét!

45–49

A Socio.hu Társadalomtudományi Szemle a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely szabadon hozzáférhető (open access) online lektorált (double blind peer-reviewed) folyóirata.

Szerkesztőség: Csizmady Adrienne, Csurgó Bernadett, Dupcsik Csaba, Győri Ágnes, Hajdu Gábor (főszerkesztő), Herke Boglárka, Kovács Éva, Kovács Mariann, Kőszeghy Lea, Kristóf Luca, Kucsera Csaba, Megyesi Boldizsár, P. Tóth Tamás, Takács Judit

Székhely: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

Megjelenik: évente négy magyar nyelvű szám

Felelős kiadó: a TK főigazgatója

Olvasószerkesztés: P.Tóth Tamás

Arculat és tördelés: Kovács Mariann

ISSN: 2063-0468

Kapcsolat: socio.hu@tk.hun-ren.hu

KISS VERONIKA¹

HÁZTARTÁSI ENERGIAFELHASZNÁLÁS, FENNTARTHATÓSÁG ÉS TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁG

Kvantitatív elemzés a lakosságienergia-kvóták hazai háztartásokra gyakorolt lehetséges hatásairól

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.4.1>

ABSZTRAKT

A klíma- és ökológiai válság mérséklését hivatott energiakorlátozási rendszereknek nemcsak fenntartható, de igazságos átmenetet kell biztosítaniuk, melyben a szegények, marginalizáltak érdekeit is figyelembe veszik. A kutatás elméleti keretét az energiafelhasználáshoz kötődő igazságosságkoncepciók szolgáltatják – nevezetesen a környezeti vagy klímaigazságosság, az elegendőség (*sufficiency*) és az energiaszegénység mint energiaigazságtalanság által meghatározott elosztási, elismerési és reprezentációs igazságosság. A kutatás módszertanát a háztartási energiafelhasználás nemzetközi szakirodalma, valamint a magyarországi lakosság energiafelhasználási mintázata határozza meg.

Jelen publikáció a magyarországi lakosság energiafelhasználási mintázata és az igazságosság energiafelhasználáshoz köthető koncepciói között fellelhető összefüggéseket elemzi, valamint azt, hogy az egy főre jutó egyenlő kvótamennyiséget biztosító lakossági energiakvóta-rendszerek valóban kedvezően hatnak-e a szegényebb háztartásokra. A magyarországi háztartások négy klaszterbe sorolhatók a fűtési energiaforrásra költött összegek alapján: 1. vezetékes gázzal, 2. távfűtéssel, 3. gázzal és villannyal vegyesen, 4. leginkább szilárd tüzelőanyaggal fűtők, amelyek egymástól 20 társadalmi igazságossághoz köthető változó alapján szignifikánsan eltérnek. A kutatás eredményei alapján leginkább a tűzifával fűtők élnek a legkedvezőtlenebb lakhatási és életkörülmények között, többet fizetnek energiára a teljes lakhatási költség arányában, alacsonyabb iskolai végzettségűek, mint a másik három klaszter háztartásai és alulreprezentáltak a leggazdagabb jövedelmi tizedben. Továbbá, az ehhez a klaszterhez tartozók többet költenek energiára, mint a magyar átlag, vagyis ha az egy főre jutó egyenlő elosztáson alapuló energiakvóta-rendszer megvalósul, az nem érintené őket feltétlenül előnyösen. Ahhoz, hogy a szegény háztartások jóllétét egy lakossági energiakvóta-rendszer bevezetése növelje, az egy főre jutó azonos kvótamennyiség helyett a társadalmi igazságosság más aspektusait, köztük a lakás- és életkörülményeket is figyelembe kell venni.

Kulcsszavak: lakosságienergia-felhasználás, társadalmi igazságosság, lakosságienergia-kvóta, fenntarthatóság

---

¹ Budapesti Corvinus Egyetem.

HOUSEHOLD ENERGY CONSUMPTION, SUSTAINABILITY AND SOCIAL JUSTICE

a quantitative analysis of the potential impacts of household energy quotas on Hungarian households

ABSTRACT

Energy capping schemes aiming to mitigate the climate and ecological crisis must ensure a sustainable as well as just transition, in which the interests of the poor and marginalized are also taken into account. The theoretical framework of this research is set by justice concepts (distribution, recognition and representational justice), which were assessed in theories related to energy use: environmental or climate justice, sufficiency, and energy poverty as energy injustice. The research was based on reviewing the international literature on household energy consumption, and on energy consumption patterns of the Hungarian population.

This publication analyzes the correlations between energy consumption patterns of the Hungarian population and justice related concepts of energy consumption, as well as whether residential energy capping schemes that provide equal per capita energy quotas really have a positive effect on poorer households. Hungarian households can be classified into four clusters based on the amounts spent on heating energy sources: households using 1. piped gas, 2. district heating, 3. mixture of gas and electricity, 4. mostly solid fuel. These clusters differ significantly from each other based on 20 variables related to social justice. According to the research results, those who heat with solid fuel (firewood) mostly live under the least favorable housing and living conditions, pay proportionally more for energy from total housing costs, have lower levels of education than household members from the other three clusters, and are underrepresented in the richest income decile. Furthermore, those belonging to this cluster spend more on energy than the Hungarian average, which means that if an energy capping system based on an equal per capita distribution mechanism is implemented, it would not necessarily affect them favorably. In order to increase the well-being of poor households by introducing a residential energy quota system, other aspects of social justice, including housing and living conditions, must be taken into account instead of an equal per capita quota distribution mechanism.

Keywords: household energy consumption, social justice, residential energy quotas, sustainability

HÁZTARTÁSI ENERGIAFELHASZNÁLÁS, FENNTARTHATÓSÁG ÉS TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁG

KVANTITATÍV ELEMZÉS

A LAKOSSÁGI ENERGIA-KVÓTÁK HAZAI HÁZTARTÁSOKRA GYAKOROLT LEHETSÉGES HATÁSAIRÓL

BEVEZETŐ

Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (IPCC) 2021-ben kiadott jelentése szerint a globális felmelegedés a közeli jövőben 50%-os eséllyel eléri a 1,5°C-ot. Ez a növekedés további hosszú távú változásokat okozhat az éghajlati rendszerben (IPCC 2021). A klímaválságot elsősorban a fosszilis energia felhasználása váltja ki (Masson-Delmotte et al. 2019), mivel az energiatermelés és -felhasználás az üvegházhatású gázok (ÜHG) globális kibocsátásának legnagyobb forrása (IEA 2018). A klímaválság mellett azonban számos egyéb, ember által okozott tényező (biodiverzitás-csökkenés, óceánok savasodása, fenntarthatatlan területhasználat stb.) veszélyezteti az emberi létet a Földön (Persson et al. 2022), amelyek mérsékléséhez elengedhetetlen az abszolút mértékű fogyasztáscsökkentés (Raworth 2018).

Sajnos, 2021-ben azonban évi 4%-os növekedéssel a világszintű energiafogyasztás újra elérte a Covid19-járvány előtti időszak szintjét (IEA 2021). Annak ellenére, hogy számos technológia áll rendelkezésre és javaslat van terítéken az egyre növekvő fogyasztás csökkentésére, az energiatermelési és -fogyasztási mintákat meghatározó szakpolitikai döntéshozatal még mindig az energiahatékonyságra és a gazdasági növekedésre koncentrál, valamint halogatja a határozott lépéseket az egyre sürgetőbb változtatás érdekében (OECD 2023; European Commission 2021).

Az Ukrajnában 2022 februárjában kezdődött orosz katonai invázió fájdalmasan rávilágított az energiafüggőségből származó rendkívül komoly veszélyekre, melyek hatására 2022-ben az Európai Unióban szakpolitikai folyamatok indultak el az oroszországi energiaforrásoktól való függőség csökkentése és az energiafelhasználás mérséklése érdekében (Brown et al. 2022; energypost.eu 2022; European Commission 2022; Fazekas 2022). Azonban ezek az intézkedések sem célozzák meg közvetlenül az abszolút mértékű energiafelhasználás-csökkentést.

Az egyik szakpolitikai javaslat a globális CO₂-kibocsátás radikális csökkentésére az energiafelhasználás abszolút mértékű korlátozása. Ennek jelentőségére egyre több kutató hívja fel a figyelmet, nevezetesen, hogy a gazdaságot a bemeneti oldalon, azaz az energiafelhasználás terén kell korlátozni (input side regulation) (Clark et al. 2016; Gyulai 2011), és nem a kimeneti oldalon, azaz a CO₂-kibocsátás korlátozásával. Mivel a bemeneti oldali szabályozás kevesebb környezeti ártterheléssel jár (McGrath 2019) és nem csak a dekarbonizációt segíti, hanem mérsékli azokat az ember által okozott egyéb terheléseket, amelyek már átlépték bolygónk eltartóképességét (Persson et al. 2022), ezért jelen publikáció is ezekre az eszközökre fókuszál.

Az EU-ban a végső energiafogyasztás 27,2%-a a háztartásokban történik (Eurostat 2017), Magyarországon pedig ez az arány 31–35% (MEKH 2017; Sáfaián 2019). Ezt figyelembe véve a háztartások energiafelhasználásának szabályozása jelentősen hozzájárulna az energiafelhasználásból származó CO₂-

kibocsátás mérsékléséhez és ezáltal a klímaválság hatásainak csökkentéséhez. A háztartások számára tervezett lakossági fosszilisenergiakvóta-rendszerek (*Personal Carbon Trading schemes*, röviden PCT, Fawcett 2010) meghatározzák egy ország/régió fosszilisenergia-felhasználás mennyiségét vagy CO₂-kibocsátásának abszolút értékét a nemzeti/regionális CO₂-kibocsátási célokkal összhangban. Ez a meghatározott felső határ fokozatosan csökken, amíg el nem éri a fenntartható mértéket.

A lakosságienergiakvóta-rendszerek részleteikben jobban kidolgozottak (Gyulai 2011; Fleming–Chamberlin 2011; Fawcett 2010), mint az egyéb szektorok korlátozását érintő eszközök. Esetükben a lakosságra vonatkozóan minden főre egyenlő, évről évre csökkenő kvótamennyiség kerül meghatározásra (Gyulai 2011; Fleming–Chamberlin 2011), amely meghatározza az egyéni szintű energiafelhasználást. Akik kevesebbet fogyasztanak, mint a rájuk kiosztott kvótamennyiség, eladhatják a fennmaradó kvótát azoknak, akik túlfogyasztók. A fogyasztók azonban a kvótaeladás-vásárláson kívül átgondolhatják, hol tudnak csökkenteni energiafelhasználásukon az egyre csökkenő, elérhető energiamennyiséget szem előtt tartva. Mindemellett energiahatékonysági beruházásokba is fektethetnek annak érdekében, hogy a jövőben egyre szűkösebb mértékben rendelkezésre álló energiát minél hatékonyabban tudják hasznosítani.

Az energiafelhasználást korlátozó rendszerek, mint kvantitatív környezetpolitikai eszközök, abszolút korlátokat szabnak az energiafelhasználásnak. Általában az ökológiai fenntarthatóság és a társadalmi igazságosság fokozását ígérik, miközben – a megszabott mennyiségi határokon belül – allokációs hatékonyságot biztosítanak. E szakpolitikai javaslatok esetében azonban felmerül a kérdés, hogy azok valóban a társadalom minden rétege számára előnyösek-e. Ennek ellenére részletes társadalmi hatástanulmány még nem készült ezekre az eszközökre vonatkozóan.

Mindezek fényében jelen tanulmány a lakosságienergiakvóta-rendszereket elemzi, elsősorban az energiafelhasználáshoz köthető társadalmi igazságosság koncepciói alapján. Mivel a bemeneti oldali kvótarendszerek egyenlő kvótamennyiségen alapuló kiosztási mechanizmusának társadalmi igazságossághoz történő hozzájárulása nem teljesen egyértelmű, az alábbi kutatási kérdéseket jártam körül:

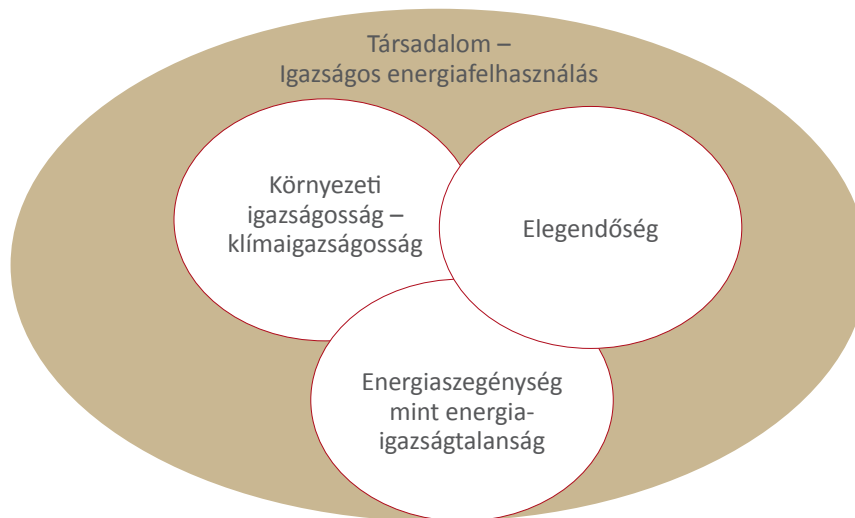
Q1. Milyen összefüggések vannak a lakosságienergiakvóta-rendszerek és az energiafelhasználás társadalmi igazságossági koncepciói között?

Q2. Hogyan befolyásolnák az egy főre egyenlően kiosztott energiakvóta-rendszerek az energiafelhasználás és a társadalmi igazságosság viszonyát Magyarországon?

A kérdések megválaszolásához a magyarországi lakosságienergia-felhasználással kapcsolatos adatokat elemeztem. A cikk elméleti része a társadalmi igazságosság azon koncepcióit elemzi, amelyek a fenntartható és igazságos energiafelhasználáshoz kapcsolódnak, azaz (1) a környezeti vagy klímaigazságosságot, (2) az elegendőséget és (3) az energiaszegénységet mint energiaigazságtalanságot (1. ábra).

Az elmélet bemutatása után az energiafelhasználás nemzetközi irodalmát, valamint a magyar lakosságienergia-felhasználás mintázatait ismertetem. Majd a módszertani rész részletezi az elemzett igazságosság elméletek, a lakosságienergia-felhasználás nemzetközi irodalma és a hazai mintázatok alapján felállított kvantitatív kutatási megközelítést. A módszertan bemutatása után, a hazai háztartásienergia- és társadalmi-gazdasági adatokon végzett kutatás többváltozós statisztikai elemzésen alapuló eredményi következtetésekre kerül. A publikáció a kutatási kérdések megválaszolásával és a kutatási eredményekből levont következtetésekkel zárul.

1. ábra. A fenntartható és igazságos energiafelhasználáshoz köthető társadalmi igazságosságelméletek

Forrás: saját szerkesztés.

ENERGIAFELHASZNÁLÁS ÉS TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁG: ELMÉLETI ALAPOK

A fogyasztáson alapuló gazdasági növekedés által katalizált növekvő erőforrás-felhasználás sokak szerint nem hozott jobb életminőséget (Khan Academy 2023; Steinberger 2023). A társadalmi egyenlőtlenségek a nemzeteken belül és a nemzetek között is nőnek (Kocsis–Harangozó 2018; Steinberger 2023), az éhezést és az alultápláltságot nem sikerült globálisan megszüntetni. A vagyon koncentrációja folyamatosan növekszik (Piketty 2017; Gál–Kovács2019). A társadalmi olló egyre szélesebbre nyílik, amely káros hatással van a környezetvédelmi célok elérésére, ugyanis minél egyenlőtlenebb az egy főre jutó jövedelemeloszlás, annál nehezebben köthetők nemzetközi környezetvédelmi megállapodások (Teixidó-Figueras–Duro 2015). Továbbá a szegények és marginalizáltak azok, akik sokszor leromlott és szennyezett területeken élnek (Ürge-Vorsatz 2019; Lambert 2014; Vadovics–Živčič 2019).

A gazdasági növekedés korlátozásért (Király et al. 2013) és a gazdasági újraelosztásért számos kutató (Teixidó-Figueras–Duro 2015) és politikus (Lamberts 2023) emelt hangot. A nem-növekedéshez azonban elengedhetetlen a fosszilis tüzelőanyagok felhasználásán alapuló társadalmi-politikai-gazdasági struktúrák lényeges megváltozása (Lamberts 2023). Ezért a klímaválsággal és a fenntartható energiafelhasználással kapcsolatos szakpolitikai döntéseknek a fosszilisenergia-felhasználás abszolút mértékű korlátozása mellett a társadalmi igazságosságot kiemelt szempontként kell kezelnie (Lamberts 2023; Teixidó-Figueras–Duro 2015).

Jelen publikáció három, az energiafelhasználáshoz köthető igazságossági koncepciót vizsgál, amelyek az igazságosság különböző aspektusait, nevezetesen az elosztási, elismerési, valamint a reprezentációs igazságosságot különböző megközelítéssel érintik. Egy elosztási mechanizmus akkor tekinthető igazságosnak, ha az a társadalom minden érintettjére előnyösen hat (Rawls 1971). Az elismerési igazságosság a társadalmábrázolás, a politikai vagy csoportos identitás és a kultúra általános mintáiban gyökerezik (Fraser 2008). Az „elismerésért folytatott küzdelem” gyorsan a politikai konfliktusok paradigmatis formájává vált a huszadik század végén. A reprezentációs igazságosság pedig minden társadalmi réteg számára hozzáférhető és hasznosítható információt hivatott biztosítani. Ennek érdekében meg kell szüntetni a kizsákmányolást, a gazdasági kiteszítottságot (rossz munkakörülményeket, alacsony fizetést, elérhetetlen munkaerőpiacot) és a deprivációt (a megfelelő, emberhez méltó élethez szükséges életszínvonal hiányát) (Fraser 2008).

A környezeti és klímaigazságosság elmélete szerint az elosztási igazságosságot a jövő és a jelen generációk érdeke közötti egyensúly megteremtésével, valamint a nemzetek közötti társadalmi igazságosság növekedésével kell elérni. Az elosztási igazságosságot érintő javaslatok között szerepel, hogy meg kell tiltani a kvótakereskedelmet a nagy fejlettségi különbségekkel rendelkező országok között annak érdekében, hogy a nagyobb gazdasági és politikai hatalommal bíró országokkal szemben erősebben kitett országokat a kereskedelem ne érintse előnytelenül. A kvótakereskedelmi rendszereknek a jelenlegi és a jövő generációk érdeke közötti egyensúly megteremtését kell szolgálnia, meghatározva, hogy most ki, milyen mértékben és milyen indokkal bocsájthat ki üvegházhatású gázokat (Gardiner 2012). A legszigorúbb korlátozások bevezetése a fejlett országok esetében szükséges, amely országok lakosságának jóllétét a megszabott korlát kevésbé érinti, azonban az elmaradott országok lakosságának jövőbeni szükségletei alapján történő korlátozás szintén elkerülhetetlen (Clark et al. 2016).

Míg a környezeti és klímaigazságosság elsősorban a nemzetek közötti társadalmi igazságosság fokozására hívja fel a figyelmet a klímaválságra adott válaszok kidolgozása során, addig az elegendőség (*sufficiency*) elmélete összekapcsolja a globális energiafelhasználás szükséges korlátozását a nemzeteken belüli fogyasztás és elosztás igazságosabbá tételével (Faragó 2019; Vadovics–Živčič 2019). Az elegendőség elmélete szerint elegendő energiamennyiséget kell biztosítani a fenntartható energiafelhasználás-korláton belül az olyan alapvető szükségletek kielégítéséhez, mint az oltalom, az egészség, a munka, a mobilitás és a kommunikáció (Fawcett–Darby 2019).

A felhasználható energia igazságos elosztása érdekében mindenképpen meg kell határozni, mit is jelent az elegendő energia az alapvető szükségletek kielégítéséhez (Fawcett–Darby 2019, Vadovics–Živčič 2019). Ahhoz, hogy megfelelő mennyiségű felhasználható energia legyen biztosítva mindenkinek, a háztartások energiafogyasztási mintázatainak (mint pl. energiahatékonyság) és azok igazságossághoz köthető indikátorokkal (pl. jövedelem, infrastruktúrához való hozzáférés) való kapcsolatának alaposabb vizsgálata szükséges (Fawcett–Darby 2019).

Az elegendőség elmélete szerint a hatékonysági intézkedéseket be kell ágyazni az elegendőség koncepciójába, az energiafogyasztás abszolút mérséklésére, valamint az elosztási igazságosságra helyezve a hangsúlyt (Potocnik et al. 2018; Lorek – Spangenberg 2019). Az elegendőség az elosztási igazságosságot a jövedelem eloszlásán és a lakások eltérő energiahatékonysági szintjén keresztül érinti, azt sürgetve, hogy ezek figyelembevételével jusson elegendő energia mindenkinek a fenntarthatóság keretein belül.

Az elegendőség elveivel összhangban a kutatók a képességszemlélet (Sen 2008) alkalmazását is sürgetik az egyes képességek küszöbszintjének garantálása érdekében. A képességek egy küszöbszintjével mérhető a jóllét, továbbá ezekkel a küszöbszintekkel rendelkeznie kell mindenkinek (Nussbaum 2000). Elérhető elegendő energia biztosítása révén az alapvető szükségletek kielégíthetővé válhatnak (Peeters et al. 2015; Martins 2015). Ez a megközelítés megengedné, hogy az emberek fosszilis energiát bocsássanak ki és használjanak fel ahhoz, hogy elérjék képességeik küszöbértékeit. Egyes képességelméletek olyan energiapolitikát is sürgetnek, mely révén elkerülhetőek a jövőbeni szegényeket és a jövő generációit súlyosabban érintő környezeti ártalmak (Peeters et al. 2015).

Az elegendőség elmélete mellett a szegényeket és a marginalizáltakat befolyásoló megfelelő döntéshozatal érdekében egyre nagyobb igény mutatkozik az energiaszegénység mint energiaigazságtalanság kezelésére (Feldmár 2020). Az energiaszegénység leginkább a reprezentációs és elismerési igazságosságot érinti.

A reprezentációs igazságosság többek között az információhoz (mint például az energiahatékonysági beruházásokhoz nyújtott kölcsönökről szóló információ vagy a tüzelőanyag egészségre és környezetre gyakorolt hatásának ismerete) való hozzáférést érinti. A szegény emberek például tőke- vagy információhiány miatt sok esetben kimaradnak a házfelújítási, energiahatékonysági programokból (Chancel 2014; Heffron et al. 2015). Nem is beszélve arról, hogy sokszor nincsenek tisztában fűtési szokásaik egészségre és környezetre gyakorolt káros hatásaival (Pais-Horváth 2021). Az elismerési igazságosság ebben a kontextusban a szegények és marginalizáltak elismerését érinti (mint például presztízst jelent-e a napelem, a ház utólagos felújítása vagy a társadalom megérti-e az energiaszegények problémáit és nyitott-e azokra megoldást találni (Bartiaux et al. 2019; Heffron et al. 2015).

A három igazságossági koncepció (elosztási, reprezentációs, elismerési igazságosság) egymást erősíti. Portugáliában például a napelemek növelték az egyenlőtlenségeket, mivel az ilyen jellegű beruházások támogatását megemelt adókon keresztül finanszírozták további terhet róva a szegényekre (Bartiaux et al. 2019). Ráadásul a szegények önerő hiányában nem engedhetik meg maguknak az ilyen jellegű beruházásokat, vagy egyáltalán nem tudnak a lehetőségről.

A fenti elméleti áttekintés alapján az elemzés során figyelembe veszem a környezeti vagy éghajlati igazságosság által definiált elosztási igazságosságot, azaz azt, hogy kinek mekkora a méltányos részesedése a rendelkezésre álló energiából, így hozzájárul a generációk közötti, valamint a nemzetek közötti, de leginkább az azokon belüli egyenlőtlenségek mérsékléséhez. Továbbá figyelmet fordítok arra is, hogy az elegendőség elmélete által meghatározott elosztási igazságosságot (megfelelő mennyiségű és minőségű energia mindenki számára) hogyan lehet biztosítani egy energiakvóta-rendszer megvalósítása során. Az elemzés arra is kitér, hogy az energiaszegénységgel, mint energiaigazságtalansággal járó reprezentációs és elismerési igazságtalanságot hogyan lehet mérsékelni egy, az energiafelhasználást korlátozó eszközrendszer kidolgozásakor.

A MAGYARORSZÁGI HÁZTARTÁSOK ENERGIAFELHASZNÁLÁS-MINTÁZATA

Magyarországon a felső (ötödik) jövedelmi ötödhöz tartozók nettó jövedelmüknek csupán 7%-át, negyedik ötödben 10%-át, a második és a harmadik ötödben 12%-át, míg az alsó (első) jövedelmi ötödben 15%-át költik energiára (Feldmár 2020). A legszegényebbek által közölt elköltött összeg azonban nem tükrözi a be nem jelentett energiaforrás-felhasználást, például a nem hivatalosan gyújtott tűzifát. Átlagosan a magyar háztartások energiafogyasztásának 74–76%-a a fűtés (MEKH 2017; Sáfián 2019). A csak szilárd tüzelőanyaggal fűtő háztartások aránya az alsó (első) jövedelmi ötödben 37%, a második jövedelmi ötödben 26%, a harmadikban 19%, a negyedikben 14%, míg a legfelsőben (ötödik) csupán 8% (Feldmár 2020). A téli időszakban a megfelelő szigetelés jelentősen csökkentheti a háztartások energiafelhasználását. A magyarországi épületállomány kétharmada azonban nagyon elavult, erősen felújításra szorul (Sáfián 2019), míg egynegyede rossz állapotú, nyirkos tetővel, padlóval és falakkal, nem jól szigetelő nyílászárókkal rendelkezik (Bertram–Primova 2018). Egy országos felmérés szerint a válaszadók 44–46%-a azt mondta, hogy a háztartások fűtési és hűtési energiaköltségeinek csökkentésében a legnagyobb kihívást a kölcsönök és a felújításra nyújtott támogatások hiánya jelenti (Csutora et al. 2017). 2018-ban a magyar lakosság 11–14%-a rendelkezett elmaradt közüzemi számlával, míg az uniós átlag csupán 7% volt (Eurostat 2020). Míg ugyanebben az évben a magyar lakosság 6,1%-a nem tudta megfelelően melegen tartani otthonát pénzügyi korlátok miatt, addig az EU-s átlag 7,6% volt (Eurostat 2023). A hazai szakirodalom szerint (Herpainé et al. 2011) az egy főre jutó azonos kvótamenynységet biztosító energiakvóta-rendszer megvalósítása nem feltétlenül a szegények javát szolgálja, hiszen a

szegények energiafelhasználási mintázata nemzetenként eltérő, és előfordulhat, hogy nem csak arányosan többet költenek energiára, hanem abszolút értelemben is. Ezért megkérdőjelezhető, hogy a jelenlegi igazságtalan energiafogyasztási minták mérsékelhetőek-e az egy főre jutó azonos kvótamennyiséget biztosító energiakvóta-rendszer bevezetésével.

MÓDSZERTAN

Ebben a részben a hazai háztartások energiafelhasználás-mintázata és az energiafelhasználáshoz köthető igazságosságelmélet keretei alapján felállított kutatási módszertant ismertetem. Kutatási kérdések:

Q1. Milyen összefüggések vannak a lakosságienergiafelhasználás-mintázatok és az energiafelhasználás társadalmiigazságosság-koncepciói között?

Q2. Hogyan befolyásolnák az egy főre egyenlően kiosztott energiakvóta-rendszerek az energiafelhasználás és társadalmi igazságosság viszonyát Magyarországon?

A kérdések megválaszolásához a jövedelmekre és életkörülményekre vonatkozó közösségi statisztika 2017-re vonatkozó adatbázisát (KSH 2018) használtam, amelyben az igazságosságelméletekhez kapcsolódó változók és proxik is találhatóak. Az adatbázis elemszáma adattisztítás után 6756 lett. Az adatokon különböző többváltozós statisztikai eljárásokat alkalmaztam.

Annak érdekében, hogy kiderüljön, a magyar lakosságot csoportokra lehet-e osztani fűtésienergia-típus szerint, és hogy ezek a csoportok eltérnek-e egymástól a társadalmi igazságossághoz köthető változók alapján, először klaszterelemzést végeztem. Azaz a különböző energiaforrásköltség-változók alapján háztartási klasztereket hoztam létre. Ezek az energiaköltség-változók a villamos energiára, a gázra, a tűzifára és egyéb szilárd tüzelőanyagra, valamint a távfűtésre költött összegek.

A klaszterelemzés után a különböző klaszterek tagsági változói és a társadalmi igazságossághoz kapcsolódó változók közötti összefüggések vizsgálata következett. Először keresztábra-elemzéssel feltártam, mely társadalmi igazságossághoz köthető változók korrelálnak szignifikánsan a klasztertagsági változókkal. Majd multinominális regresszióval (Bakucs et al 2017), valamint diszkriminanciaanalízissel (Füstös–Tárnok 2017) vizsgáltam a háztartási energiafelhasználási minták közötti összefüggéseket, valamint a társadalmi igazságossághoz köthető változóknak a képzett klaszterekre gyakorolt hatásának irányát és mértékét.

Az elemzésben használt változókat a 2017-es EU-SILC adatbázis rendelkezésre álló változóiból választottam ki a társadalmi igazságosság elméletei, valamint a nemzetközi módszertani szakirodalmi áttekintés és a hazai háztartásienergia-felhasználási mintázatok alapján. A módszertani szakirodalomban található publikációkban (Bartiaux et al. 2019; Bouzarovski–Herrero 2015; Brounen et al. 2012; Fawcett–Darby 2019; Sahakian–Bertho 2018; Salim et al. 2017; Schaffrin–Reibling 2015) a legtöbbször használt változók kerültek meghatározásra, melyek közül a leggyakrabban használt változó a jövedelem. A vagyon és az energiafogyasztás kapcsolatát a vizsgált cikkek nem elemezték. Az elméleti szakirodalomáttekintése alapján az energiafelhasználáshoz köthető társadalmiigazságosság-elméletekben a jövedelmi egyenlőtlenség az elosztási igazságosságban is megjelenik. Ennek fényében a társadalmi igazságosságra utaló változók egyikeként a jövedelmi tizedet mint a jövedelmi egyenlőtlenség indikátorát választottam ki.

A jövedelem mellett a fenntartható és igazságos energiafelhasználáshoz kapcsolódó igazságosságelméletek és a vizsgált módszertani szakirodalom, valamint a hazai helyzet határozta meg, hogy a társadalmi

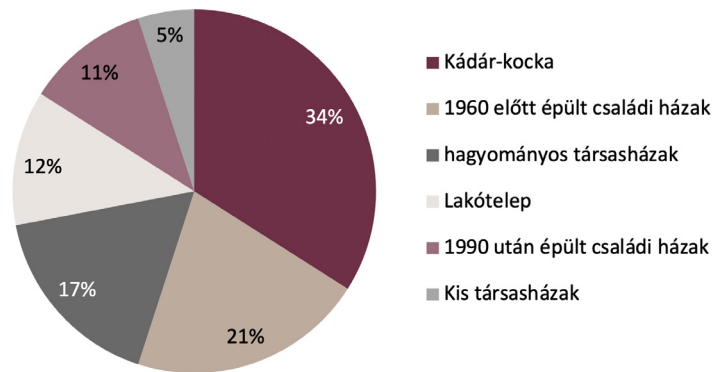
igazságosság mely aspektusait tükröző változók kerültek az elemzésbe. Az elegendőség koncepciója szerint a megfelelő mennyiségű energiát igazságosan kell elosztani a társadalom minden tagja között. A megfelelő energiamennyiséget tükröző változók közé tartozik a hátralék a közüzemi számlákban, a lakásfenntartási költség kielégítésének terhe (a hátralék miatti energiaszolgáltatás kikapcsolása veszélyezteti az elegendő energiamennyiség biztosítását), a lakás melegen tartása, valamint a megélhetés terhe. E változók egy része (hátralék a közüzemi számlákban, a lakás melegen tartása) az energiaszegénység szintjét mérő hivatalos EU-mutatókban is tükröződik (Thema–Vondung 2020). Az energiaszegénységgel mint energiaigazságtalanság-fogalommal kapcsolatban az EU-SILC adatbázisban a reprezentációs igazságossághoz kapcsolódó proxik is megjelennek, mint például a háztartás tagjainak iskolai végzettsége, gazdasági aktivitása, vagy a lakás földrajzi elhelyezkedése. Mivel a képességszemlélet az igazságos és fenntartható energiafelhasználáshoz kötődő elegendőségi és energiaszegénységi koncepciókban egyaránt megjelenik, ezért a felhasznált változók között ennek megfelelői is megtalálhatóak a fent említett változókon kívül. Közéjük tartoznak az oktatásra (a felsőoktatás javítja a képességeket a fokozott információgyűjtés és-megértés révén), valamint az egészségre költött összegek (a jobb egészségi állapot növeli a képességeket), az élelmiszerekkel és italokkal kapcsolatos költségek (az éhezés megszüntetése a képességek javulását jelenti).

A társadalmi igazságosság és kirekesztés tekintetében Magyarországon a következő tényezők játszanak jelentős szerepet: iskolai végzettség, foglalkoztatási státusz, gyermekek száma (háztartás mérete), valamint a lakás mérete és földrajzi elhelyezkedése (Herpainé et al. 2011). Ezek összhangban állnak a fenntartható és igazságos energiafelhasználással kapcsolatos igazságosságelméletek által gyűjtött változókkal. Annak ellenére, hogy a nemzetközi szakirodalomban a környezeti attitűd és az energiaár meglehetősen gyakran szerepel, a magyar helyzetből kiindulva (kormányzati rezsicsökkentési program, amely a valós energiafogyasztást nem tükröző számlákat eredményez, illetve az energiatakarékossági motiváció hiánya) ezeket a változókat nem vontam be az elemzésbe.

Emellett további három változót hoztam létre, amelyek mindegyike tükrözi a társadalmi igazságosságot. Az egyik az úgynevezett *share_energy*, ami az energiára költött összeg aránya az összháztartási kiadásban, így tükrözve, hogy az energiaszámlák kifizetése milyen anyagi terhet jelent a háztartásoknak. Ez a létrehozott változó az energiaszegénység mértékét jelző uniós mutatókban (openexp 2022) is megtalálható. A másik az úgynevezett *fűtési_forrás* változó, ami a fűtéshez használt energiaforrást mutatja. Ez is a társadalmi igazságossághoz köthető, mivel Magyarországon szilárd tüzelőanyagot leginkább a szegényebb háztartások használnak (Feldmár 2020). Ez a változó az EU-SILC adatbázisban található három változó felhasználásával került meghatározásra. A háromból két változó a fűtéshez használt elsődleges – és ha van – másodlagos forrást mutatja. Ha van fűtés, mivel fűtenek (2 válasz lehetséges) – gázzal (1), villanyal (2), folyékony vagy szilárd tüzelőanyaggal (3), alternatív erőforrással (4). A harmadik változó a lakás fűtésének módjáról (távfűtéssel (1), egy épület több lakását fűtő kazánnal (2), egy lakást fűtő készülékkel (3), egyedi helyiségfűtéssel (4), mobilfűtés (5), nincs fűtés (0) ad információt. Azok a háztartások, amelyek nem adtak választ az elsődleges és másodlagos fűtési forrásukra, jellemzően a távfűtést választották fűtési módjuknak a harmadik változóhoz kapcsolódó kérdésben.

A harmadik létrehozott változó a *lakástípus*, ami megmutatja, hogy milyen épületben található a lakás. Ez a változó különböző lakásviszonyokat, mint például építési évet, faltípust, lakásméretet integrál. A *lakástípus* változó is köthető a társadalmi igazságossághoz, mivel a különböző lakástípusok energiahatékonysága erősen eltérő Magyarországon (Feldmár 2020). E változó alatt hat alkategóriát (2. ábra) hoztam létre, amihez

2. ábra. Lakástípusok előfordulása a magyarországi épületállományban

Forrás: saját forrás.

egy magyar szakértői csoport által kidolgozott módszertant használtam (AACM 2020:3). A hat alkategória magyarországi előfordulási gyakorisága a 2. ábrán látható.

A fenntartható és igazságos energiafelhasználáshoz kapcsolódó igazságosságelméletek és a vizsgált módszertani szakirodalom, valamint a hazai helyzetkép alapján a létrehozott három változóval együtt az 1. táblázatban található 29 változó került az elemzésbe.

1. táblázat. Az elemzésben használt társadalmi igazságossághoz kötődő változók

Változócsoportok	Változók nevei	Változótypus
1. Háztartás jellemzői	1. háztartásbeliek száma	ordinális
	2. háztartásbeliek kora	folytonos
2. Fenntartási és energia-költségek	3. albérleti díj	folytonos
	4. lakástörlesztő hitel	nominális
	5. élelmiszerköltség	folytonos
	6. oktatási költség	folytonos
	7. egészségügyi költség	folytonos
	8. kultúra+szórakozás+szabadság költsége	folytonos
	9. share_energy (létrehozott változó: az energiaköltség és a háztartás fenntartási költségének aránya)	folytonos
	10. település típusa	nominális
3. Ingatlantulajdonságok	11. régió	nominális
	12. lakástípus (létrehozott változó)	nominális
	13. lakásméret	folytonos
	14. fürdő, tusoló a lakásban	nominális
	15. WC a lakásban	nominális
	16. lakás minősége	nominális
	17. plafon nyirkos-e	nominális
	18. padló nyirkos-e	nominális
	19. nyílászárók megfelelőek-e	nominális
	20. szennyezés, környezeti problémák	nominális
	21. fűtési_forrás (fűtésre használt energiatípus - létrehozott változó)	nominális
4. Társadalmi – demográfiai adatok	22. háztartás referenciaszemély végzettsége	nominális
	23. háztartás referenciaszemély gazdasági aktivitása	nominális
	24. a lakást melegen tudják-e tartani	nominális
	25. lakásfenntartási költség terhe	nominális
	26. közüzemi díjhátralék/jelzálog	nominális
	27. alapvető szükségleteik kielégítése	nominális
	28. lakhelyével való elégedettség	ordinális
	29. jövedelmi tized	ordinális

EREDMÉNYEK

Energiaköltségek alapján végzett klaszterelemzés

Az adatok tisztítása után k-közép klaszterelemzést végeztem az alábbi változókkal: villamosenergia költsége, gáz költsége, egyéb, de leginkább szilárd tüzelőanyagok költsége,² távfűtés költsége. Az EU-SILC adatbázisban a háztartási szintű energiaköltségek szerepelnek, amelyekből kalibrált és kerekített személyi szintű energiaköltségek kerültek meghatározásra (Department of Business, Energy and Industrial Strategy 2020). Ennek a kalibrálásnak az eredményeit a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat. Kalibrált és kerekített energiaköltségek különböző tagszámú háztartásra vetítve

Háztartásbeliek száma	Kalibrált és kerekített energiaköltség-értékek
1	1
2	1,3
3	1,4
4	1,7
5+	1,8

A kalibrált és kerekített értékekkel a különböző létszámú háztartások energiaköltségei lettek arányosítva. Ezen kalibrált energiaköltség-változók (villamosenergia, gáz, távfűtés és szilárd tüzelőanyagok kalibrált költsége) alapján klaszterelemzést végeztem k=4 számú klaszterrel. A klaszterelemzés során a kialakított klaszterek az alábbiak: 1. vezetékes gázzal, 2. távfűtéssel, 3. gáz és villany vegyesen, 4. leginkább szilárd tüzelőanyaggal fűtő háztartások. ANOVA-, valamint Levene-teszt alapján a létrehozott csoportok (klaszterek) statisztikailag szignifikánsan különböznek egymástól.

Keresztábra-elemzés a magyarázó, társadalmi igazságossághoz köthető változók meghatározásához

Az első kutatási kérdés (Q1. Milyen összefüggések vannak a lakosságienergiafelhasználás-mintázatok és az energiafelhasználás társadalmi igazságossági koncepciói között?) megválaszolásához először megnéztem, hogy a kiválasztott társadalmi igazságossághoz köthető változók szignifikánsan befolyásolják-e a létrehozott klasztereket. Ahhoz, hogy a kiválasztott 29 változó (1. táblázat) közül melyik korrelál a klasztertagsági változóval, keresztábra-elemzést végeztem, mely szerint mind a 29 magyarázó változó szignifikáns korrelációt mutat a klasztertagsági változóval.

A keresztábra-elemzés alapján elmondható, hogy az egytagú háztartások aránya a távfűtést használó háztartások esetében a legmagasabb (44%), míg a leginkább szilárd tüzelőanyagot használóknál a legalacsonyabb (27%). A két-, három- és négytagú háztartások esetében nincs szignifikáns különbség a négy klaszter között. Az öttagú és afeletti háztartások esetében a legmagasabb a leginkább szilárd tüzelőanyagot használó háztartások aránya (10%), míg a másik három klaszter esetében ez az arány jóval kisebb (3–6%). A háztartás tagjainak életkorát tekintve nincs szignifikáns különbség a klaszterek között, így ezt a változót sem a multinominális regresszióba, sem a diszkriminanciaanalízisbe nem vettem be. Mivel a mintában nagyon magas azoknak a háztartásoknak az aránya, amelyek nem fizetnek lakbért, ez a változó is kikerült a többváltozós statisztikai elemzésből.

² A tűzifa költségének, a szén költségének, a palackos gáz költségének, valamint az egyéb szilárd és folyékony tüzelőanyagok költségének összege.

Megvizsgáltam, hogy a négy klaszteren belül a háztartások hány százaléka költ energiaszámlákra többet, mint a teljes lakhatási költség 30%-a. A legmagasabb arányban (19%) a leginkább szilárd tüzelővel fűtő háztartások költenek minimum ennyit energiára, őket követik a vezetékes gázzal fűtők (16%), míg a távfűtéssel, valamint a gázzal-villamos energiával fűtő háztartások közül jóval kevesebben (5–6%) költenek ennyit energiára.

A lakás tulajdonságaihoz kapcsolódóan a lakásméret és a háztartási tagok változókból egy új változó, az egy főre jutó lakóterület változó készült. Ennek a változónak a megoszlása a következő: a vezetékes gázt használó háztartások kb. 60%-a, míg a leginkább szilárd tüzelőanyagot használó háztartások 45%-a egy főre vetített lakóterülete több mint 40 négyzetméter. Ez az arány a távfűtéses lakásoknál 35%, illetve 37% azon háztartások esetén, amelyek villamos energiával és gázzal egyaránt fűtenek.

Nincs szignifikáns különbség a klaszterek között abban a tekintetben, hogy a háztartások rendelkeznek-e fürdőszobával, éspedig hányval. Ezért ez a változó a multinominális regresszióból és a diszkriminanciaanalízisből kimaradt. A háztartások 96%-a rendelkezik WC-vel, ezért ez a változó sem került bele a többváltozós statisztikai elemzésbe.

A lakásállapotot leíró változó négy értékkel rendelkezik: kiváló, jó, kielégítő, rossz. E változót tekintve a leginkább szilárd tüzelőanyagot használó háztartások 10%-a, a villamos energiát-gázt vegyesen használó háztartások 7%-a él rossz állapotú lakásban, míg a másik két klaszter esetében ez az arány mindössze 1%. A lakás állapotával kapcsolatban további három változó került bele az elemzésbe: nyirkos-e a plafon, nyirkos-e a padló és a nyílászárók megfelelőek-e. A lakás állapotára vonatkozó változókat és azok eloszlását a 3. táblázat foglalja össze, amely jól mutatja, hogy mindhárom változóban a leginkább szilárd tüzelőanyag klaszterbe tartozó háztartások szerepelnek a legrosszabbul.

3. táblázat. A háztartások rossz lakáskörülményeinek százalékos megoszlása a megkülönböztetett négy klaszterben (%)

lakás állapota	szilárd tüzelőanyag	villamos energia – gáz vegyesen	vezetékes gáz	távfűtés
rossz állapot	10	7	1	1
nyirkos plafon	7	6	2	2
nyirkos padló	15	9	6	2
nem megfelelő nyílászárók	30	21	14	10

A 3. táblázatban látható, hogy a lakáskörülmények kapcsán a leggyakoribb probléma a megfelelő nyílászárók hiánya, ami tovább nehezíti a lakások megfelelő fűtését és az energiaszámlák kifizetését. A megkülönböztetett klaszterek mindegyikében ellenőriztem az egy, kettő, három vagy négy lakásproblémával küzdő háztartások megoszlását azon háztartások között, amelyek legalább egy lakáskörülmény-problémával rendelkeznek. Az eredményeket a 4. táblázat foglalja össze.

A 4. táblázatban látható, hogy azon háztartások aránya, ahol három-négy lakáskörülmény-probléma jelentkezik a szilárd tüzelőanyag klaszterben a legmagasabb. Ez azt jelenti, hogy leggyakrabban ebben a klaszterben halmozódnak fel a lakással kapcsolatos problémák.

A távfűtéses háztartások 14%-a, a vegyes villamos energia és gáz klaszter 10%-a, a leginkább szilárd tüzelő klaszter 8%-a, a vezetékes gázzal fűtők 7%-a számolt be a lakás környékén tapasztalható szennyezésről vagy egyéb környezeti problémáról.

4. táblázat. Az egyes klaszterekben egy, kettő, három és négy, lakással kapcsolatos problémával küzdő háztartások százalékos megoszlása azon háztartások között, amelyek legalább egy ilyen problémával rendelkeznek (%)

Lakással kapcsolatos problémák száma	szilárd tüzelőanyag	villamos energia – gáz vegyesen	vezetékes gáz	távfűtés
1 probléma	50	64	76	83
2 probléma	24	21	18	17
3 probléma	21	11	6	0
4 probléma	6	4	0	0

A településtípust tekintve arányosan messze a legtöbb (57%) szilárd tüzelőanyagot használó háztartás kistelepüléseken található, míg arányaiban messze a legtöbb távfűtéssel rendelkező háztartás (54%) a nagyvárosokban, a távfűtéssel rendelkező háztartások további 29%-a Budapesten van. A másik két klaszterben található háztartások kiegyensúlyozottabban oszlanak meg a településtípusok négy kategóriája között (1. Budapest, 2. nagyvárosok, 3. kistelepülések és 4. községek). Mivel a klaszterek között a háztartások régiók szerinti megoszlásában nincs szignifikáns különbség, ezért a régióváltozó nem került bele a multinominális regresszióba és a diszkriminanciaanalízisbe.

A létrehozott lakástípus-változó klasztereken belüli eloszlását az 5. táblázat mutatja, amelyben látható, hogy a szilárd tüzelőanyaggal való fűtés dominál a családi házakban, melyet ezekben a lakástípusokban a gázzal való fűtés követ. Társasházakban, főleg lakótelepi lakásokban a távfűtés dominál.

5. táblázat. A lakástípusok százalékos megoszlása a megkülönböztetett klasztereken belül (%)

	1960 előtt épített családi ház	Kádár-kocka	1990 után épített családi ház	kis társasház	hagyományos társasház	lakótelep
szilárd tüzelőanyagok	36	49	13	1	1	0
vezetékes gáz	23	47	14	5	10	1
távfűtés	0	3	1	3	29	64
villamos energia – gáz mix	20	28	11	8	28	5

A szociodemográfiai változók azt mutatják, hogy minden klaszterben a háztartások fele évente 300.000 és 700.000 Ft közötti összeget (800–1.900 eurót³) költ élelmiszerre. Az oktatási költségeket illetően a háztartások 84%-a nem számolt be ráfordításról, ezért ez a változó kikerült a multinominális regresszióból és a diszkriminanciaanalízisből. Az egészségügyi költségek tekintetében nem volt szignifikáns különbség a klaszterek között. Az elsősorban gázt használó háztartások 47%-a, távfűtéses háztartások 45%-a, a villamos energiát és gázt vegyesen használó háztartások 41%-a, míg a szilárd tüzelőanyagot használó háztartások mindössze 30%-a költ kultúrára, szórakozásra és nyaralásra 200.000 Ft-nál (540 eurónál) többet.

Négy változót vizsgáltam a háztartások életkörülményeire vonatkozóan: 1. melegen tudják-e tartani otthonukat, 2. jelentős terhet jelent-e a háztartás fenntartási költsége, 3. van-e közüzemi díjtartozásuk, 4. nehézséggel jár-e alapvető szükségleteik kielégítése (6. táblázat). Mind a négy változó esetében a leginkább szilárd tüzelőanyagot használók rendelkeznek a legrosszabb életkörülményekkel. A háztartások közel 90%-a nem számolt be közüzemi díjtartozásról, így a többváltozós statisztikai elemzésből kikerült ez a változó.

³ 2023. július 4-i devizaárfolyam alapján.

A díjhátralékkal rendelkezők leggyakrabban a szilárd tüzelőanyagot használó háztartásokban fordulnak elő, ahogy a 6. táblázat mutatja.

6. táblázat. Az életkörülményekhez kapcsolódó változók százalékos megoszlása a megkülönböztetett négy klaszterben (%)

életkörülmények	szilárd tüzelőanyag	villamos energia – gáz vegyesen	vezetékes gáz	távfűtés
a lakást nem tudják melegen tartani	10	8	5	1
fenntartási költség jelentős terhet jelent	33	23	18	19
közüzemi díjhátralék	15	10	4	7
szükségletek kielégítése nehézséggel jár	50	36	28	25

A klaszterek között nincs szignifikáns különbség abban, hogy a háztartások fizetnek-e hitelt lakásuk után, ezért ez a változó nem került bele a multinominális regresszióba és a diszkriminanciaanalízisbe. Jövedelem tekintetében viszont van különbség a klaszterek között. Az alsó öt jövedelmi tizedben a szilárd tüzelőanyagot, illetve a villamos energiát és gázt vegyesen használó háztartások 9–12%-a található. A háztartásoknak ez a hozzávetőlegesen kiegyensúlyozott megoszlása figyelhető meg a felső öt jövedelmi decilisben. Ez alól a kiegyensúlyozott megoszlás alól kivételt képez a szilárdtüzelőanyag-klaszterben a tizedik (legfelső) jövedelmi tizedbe tartozó háztartások aránya (mindössze 6%). Ezzel szemben a gáz- és távfűtéses klaszterek esetében minél magasabb a jövedelmi decilis, annál nagyobb a háztartások aránya az adott jövedelmi tizedben.

A leginkább szilárd tüzelőanyaggal fűtő háztartások referenciaszemélyeinek mindössze 9%-a rendelkezik magas iskolai végzettséggel, míg ez az arány jóval magasabb (25–30% között mozog) a másik három klaszterben. A háztartások referenciaszemélyének gazdasági helyzetét tekintve nem találtam szignifikáns különbséget a klaszterek között, így ez a változó sem került bele a többváltozós statisztikai elemzésbe.

A keresztábra-elemzés során az eredeti 29 társadalmi igazságossághoz köthető változó 20-ra csökkent. A többváltozós statisztikai elemzések során megvizsgáltam, hogy ezek a változók hatással vannak-e a létrehozott klaszterekre, illetve ha igen, akkor milyen irányba és mértékben befolyásolják az egyes klasztereket.

Multinominális logisztikus regresszió

A multinominális logisztikus regresszióban függő változóként a klasztertagsági változót, független változóként pedig a 7. táblázatban részletezett 20, társadalmi igazságossághoz köthető változót használtam.

7. táblázat. A multinominális regresszió független (magyarázó) változói

Változócsoportok	Változók nevei	Változótypus
1. Háztartás jellemzői	1. háztartásbeliek száma	ordinális
2. Fenntartási és energiaköltségek	2. élelmiszerköltség	folytonos
	3. egészségügyi költség	folytonos
	4. kultúra+szórakozás+szabadság költsége	folytonos
	5. share_energy (létrehozott változó: az energiaköltség és a háztartás fenntartási költségének aránya)	folytonos
3. Ingatlantulajdonságok	6. település típusa	nominális
	7. lakástípus (létrehozott változó)	nominális
	8. lakásméret	scale
	9. lakás minősége	nominális
	10. nyirkos plafon	nominális
	11. nyirkos padló	nominális
	12. nyílászárók megfelelőek-e	nominális
	13. szennyezés, környezeti problémák	nominális
	14. fűtési_forrás (fűtésre használt energiatípus - létrehozott változó)	nominális
	4. Társadalmi-demográfiai adatok	15. háztartás referenciaszemély végzettsége
16. a lakást melegen tudják-e tartani		nominális
17. lakásfenntartási költség terhe		nominális
18. alapvető szükségleteik kielégítése		nominális
19. lakhelyével való elégedettség		ordinális
20. jövedelmi tized		ordinális

A regresszióban a nullhipotézis a következő: A független változók nincsenek szignifikáns hatással a függő változóra.

Az alternatív hipotézis a következő: A független változók szignifikáns hatással vannak a függő változóra.

A kutatás nullhipotézise az, hogy a társadalmi igazságosság-változóknak nincs jelentős hatása a klasztertagsági változóra. A multinominális regresszióval kapcsolatos feltevéseket tesztelése⁴ után, az eredmények azt mutatják, hogy az elemzésben szereplő modellilleszkedési információ szerint a független (magyarázó) változók és a függő változó között szignifikáns kapcsolat van (p értéke kisebb, mint 0,05) (Függelék). A Likelihood-ratio teszt (Függelék) szerint minden független változó jelentősen hozzájárul a modellhez, ami összhangban van a keresztábra-elemzés eredményeivel.

⁴ Multikollinearitás, reziduum homoszkedaszticitása, várható értéke nulla és normális eloszlása.

Diszkriminanciaanalízis

A multinominális regresszió mellett még egy módszerrel, diszkriminanciaanalízissel vizsgáltam meg, hogy vajon a létrehozott klaszterek szignifikánsan eltérnek-e egymástól a 20 magyarázó változó alapján. Ezzel a módszerrel szintén az első kutatási kérdésre kerestem a választ, arra hogy milyen összefüggések vannak a lakosságienergiafelhasználás-mintázatok és az energiafelhasználás társadalmi igazságossági koncepciói között?

A normál eloszlású magyarázó változókkal történő diszkriminanciaanalízis eredményei szerint (Wilks-lambda-t használva) a klaszterek szignifikánsan eltérnek egymástól a 20 magyarázó változó⁵ alapján. A 10. táblázat struktúramátrixában láthatók a diszkrimináns függvények, amelyek közül az első magyaráz a legtöbbet a modelltől. A táblázat mutatja, hogy a létrehozott fűtés_forrás és a lakástípus-változók rendelkeznek a legnagyobb magyarázóerővel (pirossal jelölve) az első függvényben. A második függvényben a településtípus-változó és a harmadik létrehozott változó ordinális változata: share_energy_ordinal játszik jelentős szerepet.

10. táblázat. A diszkriminanciaanalízis strukturális mátrixa

	Strukturális mátrix		
	Függvény		
	1	2	3
fűtés_forrás	,716*	,550	-,027
lakástípus	,658*	-,408	,150
szennyezés, környezeti probléma	,060*	-,003	-,059
településtípus	-,284	,619*	-,312
share_energy_ordinal	-,171	,519*	,352
jövedelmi tized	,065	-,096	,738*
lakhelyével való megelégedettség	,029	-,142	,419*
háztartás referenciaszemély végzettsége	,106	-,384	,412*
ordinális háztartástagonkénti lakásterület	-,101	,036	,399*
lakás minősége	-,054	,154	-,370*
alapvető szükségleteik kielégítése	,065	-,197	,361*
nyílászárók nem megfelelőek	-,069	,140	-,323*
lakásfenntartási költség terhe	,060	-,194	,306*
ordinális egészségügyi költség	-,026	-,036	,249*
nyirkos padló	-,077	,137	-,245*
ordinális kultúra+szórakozás+szabadság költség	,019	-,126	,236*
háztartásbeliek száma	-,080	,080	-,235*
a lakást melegen tudják-e tartani	,058	-,052	,228*
nyirkos plafon	-,029	,045	-,204*
ordinális élelmiszerköltség	-,084	,143	,204*

* A legnagyobb abszolút korreláció az egyes változók és az egyes diszkrimináns függvény között

A 11. táblázatban található diszkriminanciaanalízis osztályozási statisztikája azt mutatja, hogy átlagosan az esetek 64,3%-a van helyesen csoportosítva (pirossal jelölve), ami sokkal nagyobb utólagos valószínűség, mint a 25% priori valószínűség. Ez az arány azonban szignifikánsan magasabb a leginkább szilárd tüzelőanyag és a távfűtés klaszterekhez tartozó eseteknél (72,6%, illetve 88%, pirossal jelölve).

⁵ A diszkriminanciaanalízis korrelációs mátrixa azt mutatja, hogy a magyarázó változók nem korrelálnak erősen; itt a nullától legtávolabbi érték 0,581. Ez azt jelzi, hogy a multikollinearitás problémája nem merül fel.

11. táblázat. Diszkriminanciaanalízis osztályozási statisztikája

Osztályozási statisztika ^a						
		becsült klasztertagság				Összesen
		egyéb tüzelőanyagok	gáz	távfűtés	villamos energia – gáz vegyesen	
eset-szám	szilárd tüzelőanyagok	658534	158818	6341	83633	907326
	vezetékes gáz	215984	558880	7586	151194	933644
	távfűtés	8277	17246	512322	44167	582012
	villamos energia-gáz vegyesen	313231	211264	99356	646517	1270368
%	szilárd tüzelőanyagok	72,6	17,5	,7	9,2	100,0
	vezetékes gáz	23,1	59,9	,8	16,2	100,0
	távfűtés	1,4	3,0	88,0	7,6	100,0
	villamos energia-gáz vegyesen	24,7	16,6	7,8	50,9	100,0

^a 64,3% az eredeti csoportosított esetek helyes besorolása.

Az egy főre jutó energiakvóta-rendszer hatásai a háztartásokra

Második kutatási kérdésem:

Q2. Hogyan befolyásolnák az egy főre egyelően kiosztott energiakvóta-rendszerek az energiafelhasználás és a társadalmi igazságosság viszonyát Magyarországon?

megválaszolásához megvizsgáltam, hogy az egy főre jutó egyenlő elosztási mechanizmuson alapuló energiakvóta-rendszer hogyan hatna a négy elkülönített klaszter háztartásaira. A létrehozott energy_cost_pps változó egyéni energiaköltséget mutat a különböző létszámú háztartásokban. A leíró statisztikákból kiderült, hogy a magyar háztartások személyenként átlagosan évente közel 230.000 forintot (620 euró⁶) költenek energiával kapcsolatos kiadásokra, míg a magyar lakosság egyik fele évente kevesebb mint 200.000 forintot (540 eurót) költ energiával kapcsolatos kiadásokra, másik fele ennél többet. A magyar átlagos háztartási energiafelhasználáson túl azt vizsgáltam, hogy a négy klaszterbe tartozó háztartások átlagosan többet vagy kevesebbet költenek-e a magyar átlagnál. A 12. táblázat tartalmazza ezeket az információkat.

12. táblázat. Egy főre eső energiaköltség átlaga és mediánja (energiaköltség, forintban)

klaszterek	szilárd tüzelőanyagok	vezetékes gáz	központi fűtés	villamos energia – gáz vegyesen	Összes háztartás
mértani átlag	239.408	313.342	227.263	158.699	229.049
medián	210.000	271.561	192.000	137.226	196.758

A 12. táblázatból kitűnik, hogy a főként vezetékes gázzal fűtő háztartások jóval többet, míg a főleg szilárd tüzelővel fűtő háztartások valamivel többet költenek energiára, mint a magyar átlag. Ez a magyar átlaghoz viszonyított magasabb energiafelhasználás annak ellenére is jelen van, hogy feltételezhető, hogy a tűzifával fűtő háztartásokban sok a be nem jelentett vagy illegális forrásból származó tűzifa, ami nem tükröződik a bejelentett energiaköltségben. A távfűtéses háztartások energiára költött összeg alapján a magyar átlagot tükrözik, míg a villamos energiát és gázt vegyesen használók a magyar átlagnál jóval kevesebbet fizetnek.

⁶ 2023. július 4-ei devizaárfolyam alapján.

Abban az esetben, ha az energiakvóta-rendszer egy főre jutó egyenlő mennyiségű elosztása a magyar átlagon alapul, és nem veszi figyelembe a társadalmi igazságosság aspektusait, akkor a mind lakás-, mind pedig életkörülményeit tekintve leghátrányosabb, leginkább tűzifával fűtő klaszter háztartásai nem tudnának kvótákat megspórolni és eladni. Ellenkezőleg, a kvótakeretük nem fedezné az energiaköltségüket, így kénytelenek lennének plusz kvótát vásárolni energiaszükségleteik kielégítésére.

Mindezek alapján elmondható, hogy a gázzal fűtő háztartások az egy főre jutó azonos kvótamennyiséget biztosító energiakvóta-rendszer bevezetésekor erősen rá lennének kényszerítve arra, hogy nagymértékben csökkentsék energiafelhasználásukat vagy többletkvótát vásároljanak energiaszükségleteik kielégítésére. Míg a távfűtéses háztartásokra a rendszer bevezetése rövid távon (míg a rendelkezésre álló energia mennyisége drasztikusan le nem csökken) se előnnyel, se hátránnyal nem járna, hiszen ezek a háztartások megközelítőleg ugyanannyit költenek energiára, mint a magyar átlag. A kvótarendszer nyertesei egyértelműen azok a háztartások, amelyek villamos energiával és gázzal egyaránt fűtenek. Ugyanis az ebbe a klaszterbe tartozó háztartások a magyar átlagnál lényegesen kevesebbet költenek energiára.

Abban az esetben, ha az energiakvóta-rendszer bevezetésre kerül, döntő fontosságú, hogy az egy főre jutó egyenlő kvótamennyiség helyett a társadalmi igazságosság más tényezői, köztük a lakás- és életkörülmények is figyelembe legyenek véve a kvótakiosztási mechanizmus meghatározásakor.

Kutatási kérdések megválaszolása

A kutatási kérdések megválaszolását a 3. ábra szemlélteti.

3. ábra. A kutatási kérdések és a rájuk adott válaszok kapcsolata

Forrás: saját szerkesztés

KÖVETKEZTETÉSEK

Az energiakorlátozási rendszerek szerepet tudnak játszani a 2022-ben kialakult energiaválság okozta hatások, az energiafüggőség, a geopolitikai instabilitás csökkentésében. Mindezt azonban úgy kell megvalósítani, hogy a klíma- és ökológiai válság mérséklését hivatott energiakorlátozási rendszereknek a szegények, marginalizáltak érdekeit teljes mértékben figyelembe kell venniük.

Az egy főre jutó egyenlő elosztási mechanizmuson alapuló energiakvóta-rendszerek az egyenlőség elvére épülnek abból kiindulva, hogy a világ erőforrásai az emberiség közös öröksége, így azokat igazságosan kell megosztani. Ez alapján, a földi javakból történő méltányos részesedés úgy számolható, hogy a rendelkezésre álló környezeti teret elosztjuk a lakosság számával. A kérdés azonban az, hogy ez a fajta elosztási mechanizmus valóban mindenkit előnyösen érint-e.

Az elosztási igazságosság tükröződik az energiafelhasználáshoz kapcsolódó három, elemzett igazságossági elméletben is, nevezetesen 1) a környezeti vagy klímaigazságosság, 2) az elegendőség, 3) az energiaszegénység mint energiaigazságtalanság koncepcióiban. Az egy főre jutó egyenlő kvótamennyiség mint elosztási mechanizmus az elegendőség elvére alapoz, vagyis arra, hogy mindenki számára megfelelő, elegendő mennyiségű energia legyen biztosítva. Emellett azonban a környezeti vagy klímaigazságosság által meghatározott elosztási igazságosságot a lakosságienergiakvóta-rendszerek kidolgozásakor és megvalósításakor szintén figyelembe kell venni. Mégpedig úgy, hogy megszűnjön a szegények és a marginalizáltak kitétsége a környezeti problémáknak és a szennyezésnek. Végül, de nem utolsósorban, az energiaszegénység mint energiaigazságtalanság fogalma által meghatározott elosztási igazságosságot erősíteni kell a kvótarendszerek kidolgozásakor annak érdekében, hogy a rendszerek elsősorban a szegények és a marginalizáltak megélhetését és jólétét javítsák.

A lakosság számára számos pozitív hatással járna, egy energiakvóta-rendszer bevezetése. Először is a lakosságienergiakvóta-rendszer lehetőséget teremt arra, hogy az emberek megismerjék, hogy a teljes nemzeti energiaköltségvetésből mekkora „méltányos részesedéssel” rendelkeznek. A rendszer továbbá biztosítja, hogy az állampolgárok dönthessenek arról, hogy a rendelkezésre álló kvótát felhasználják-e vagy (életmódváltással, beruházással) csökkentve energiafelhasználásukat eladják-e fennmaradó kvotáikat. A pozitív hatások eléréséhez elengedhetetlen, hogy az energiafelhasználás korlátozási rendszer szerves részeként megfelelő tájékoztatási és támogató rendszert dolgozzanak ki. Az információs hálózat biztosítaná, hogy a lakosság (főleg annak szegényebb, marginalizált rétege) tájékoztatást kapjon arról, hogy

- háztartásaik energiafelhasználása hogyan viszonyul a kiszabott energiakvóta-mennyiségekhez,
- milyen döntéseket kell meghozniuk ahhoz, hogy a rendszer bevezetése előnyös legyen számukra.

A megfelelő tájékoztatás és tudás biztosítása hozzájárul az energiaszegénység mint energiaigazságtalanság fogalma által meghatározott reprezentációs igazságossághoz. Ehhez azonban az információs rendszert és a tudásáramlást megfelelően kell kialakítani az alábbiak figyelembevételével:

- a különböző háttérű célcsoportok azonosítása, a csoportok tudásának és információfeldolgozási képességeinek feltárása,
- milyen információkra van szüksége az érintett célcsoportoknak (különös figyelmet fordítva a rászorulókra), hogy előnyösen érintse őket az energiakvóta bevezetése,
- kommunikációs csatornák azonosítása és használata annak érdekében, hogy a célcsoportok megkapják, feldolgozzák és hasznosítsák a szükséges információkat.

Az információs rendszer fejlesztése során kiemelt figyelmet kell fordítani az olyan elemek kiküszöbölésére, amelyek a szegények és a marginalizáltak számára kedvezőtlenek lennének. Ezenkívül kezelni kell a már létező *cap and trade* rendszerek hátulütőit annak érdekében, hogy a kevesebb hatalommal rendelkezők kilépjenek hátrányos helyzetükből.

A reprezentációs igazságosság kérdése a Klímatörvény-javaslatához készült társadalmi hatásvizsgálatban is felvetődik (Herpainé et al. 2011:43). Nevezetesen úgy, hogy biztosítani kell az információhoz, tudáshoz való hozzáférést és a megfelelő felhasználást a marginalizálódott emberek számára. Sokan Magyarországon eddig még elektronikus kártyát sem láttak. Az effajta digitális egyenlőtlenségeket elsősorban az iskolai végzettség, a település típusa, a jövedelmi és vagyoni szint határozza meg, amelyeket olyan szintre kellene emelni, hogy a kvótarendszer megvalósítása során fellépő visszaélések visszaszoríthatóak legyenek. Ehhez elengedhetetlen a megfelelő, jól informált, innovációra nyitott társadalmi tőke megalapozása (Herpainé et al. 2011), amelyen keresztül a lakosság bizalma és motivációja növekedhet a lakosságra szabott energiakvóta-rendszert illetően. A kvótahasználattal kapcsolatos, az elegendőség elméletével összhangban álló, felelős, állampolgári döntés megteremtése és a megfelelő információáramlás biztosítása (így a reprezentációs igazságosság fokozása) hozzájárulhat ahhoz, hogy a lakosság az egyre szigorodó energiafelhasználás korlátozásához könnyebben tudjon alkalmazkodni.

A kvótarendszerek társadalmi előnyei közé sorolhatjuk, hogy a háztartások kiadásai csökkenhetnek. Azok, akik kevesebb energiát fogyasztanak, mint a rájuk eső, méltányosan kiosztott, előre meghatározott, évről évre csökkenő kvótamennyiség, többletbevételhez jutnak, ha a kapott, fel nem használt kvótaikat értékesítik azok számára, akik a rájuk eső résznél többet fogyasztanak. A kvótarendszerek pénzügyi segítséget (kamatmentes hitelt vagy állami támogatást) tudnak nyújtani azoknak a szegényeknek, akik az átlagnál több energiát fogyasztanak az olcsó és nem hatékony háztartási eszközeik, illetve nem megfelelően szigetelt, elavult lakásuk miatt (Fleming–Chamberlin 2011; Gyulai 2011). A pénzügyi segítséggel energiafelhasználás-csökkenést célzó beruházásokba fektethetnek be mérsékelve energiafelhasználásukat és háztartási költségeiket. A szegények energiaköltségének csökkentésével mérsékelhető az energiaszegénység, ezáltal az energiaigazságtalanság. Emellett a szegények és a kiszolgáltatottak képességei javíthatók azáltal, hogy képesek lesznek otthonukat megfelelően fűteni.

A lakosságienergia-felhasználást korlátozó rendszerek munkahelyteremtő potenciállal is rendelkeznek. Közvetlenül új munkahelyek létesülnének a kvótarendszerrel kapcsolatos tanácsadási és támogatási rendszerben. A magyarországi tanácsadói hálózatban dolgozó szociális munkások becsült száma 6400 fő.⁷ A Magyarországon kidolgozott energiakvóta-rendszer: a Magyar Klímatörvényjavaslat Stratégiai Környezeti Vizsgálata (Tombácz–Mozsgai 2009) szerint az energiakvóta-rendszer az építőipar megújuló energia és energiahatékonysági ágazataiban teremt munkahelyeket. A tanulmány szerint csupán az építőiparban 40.000 új munkahely jönne létre. Jelenleg a napenergia-ipar világszerte növekszik, az átálláshoz szükséges munkaerő egyszerűen megteremthető a széniparban dolgozók átképzésével (Energy Shifts 2021). Így az energiakvóta-rendszer bevezetése esetén a fosszilis energiaszektor állásvesztői könnyen elhelyezkedhetnek a megújuló szektorban. Az újonnan létrejövő munkahelyek béreiből az embereknek nagyobb lenne a kereslete a létfontosságú javakra, ami pedig további munkahelyteremtéshez vezet.

Ezen túlmenően a fenntartható, munkaigényes gyakorlatok elterjedése és a kvóta-alulfogyasztók jö-

⁷ Önkormányzatonként lakosságárányban lebontva, azaz 1 vagy 2 vagy 3 fő/önkormányzat.

vedelemtermelése következtében javulna a környezetbarát árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés, ami elősegíti a társadalmi jóllét javulását. Annak ellenére, hogy egyre többen engedhetik meg maguknak a többletfogyasztást, a rendszer egésze a fenntarthatóság felé fog elmozdulni a folyamatosan csökkenő, nemzeti szintű abszolút energiafelhasználási korlát miatt.

A kutatás eredményei szerint a különböző energiaforrások használatából származó energiaköltségek alapján Magyarországon különböző háztartási csoportokat lehet létrehozni. A háztartások egyik csoportja túlnyomórészt szilárd tüzelőanyagot, a második nagyrészt vezetékes gázt, a harmadik főként távfűtést, míg a negyedik villamos energiát és gázt vegyesen használ energiaigényének kielégítésére.

A kiválasztott 20 társadalmi-gazdasági változó, köztük a három létrehozott változó (energiaráfordítások aránya a teljes lakhatási költségben, az érintett háztartás elsődleges energiafelhasználása, lakástípus) is szerepet játszik e négy csoport meghatározásában. A kutatás eredményeképp látszik, hogy a zömében szilárd tüzelőanyagot használó háztartási klaszterhez tartozók nagyobb területű lakásokban élnek és azt több fővel osztják meg, mint a másik három klaszter háztartásai. A többi klaszter háztartásaihoz képest kedvezőtlenebb lakhatási és életkörülmények között élnek, és arányaiban többet fizetnek energiára a teljes lakhatási költségből, mint a másik három klaszter háztartásai. E háztartások referenciaszemélyei alacsonyabb iskolai végzettségűek és alulreprezentáltak a leggazdagabb jövedelmi tizedben. Valamivel több energiát fogyasztanak, mint a magyar átlag, vagyis ha az egy főre jutó egyenlő elosztáson alapuló energiakvóta-rendszer megvalósul, az nem járna automatikus előnyökkel számukra.

Az elsősorban vezetékes gázt használó háztartások is nagyobb lakásokban élnek, többnyire családi házakban. Követik a szilárd tüzelőanyag-klaszter háztartásait abban, hogy a teljes háztartás költségvetésében arányosan többet költenek energiára, de az otthonuk melegen tartása, a háztartás fenntartási költségeinek fedezése, a számlák időben történő kifizetése, szükségleteik kielégítésének képessége és az életvitellel kapcsolatos elégedettség szintje terén ők rendelkeznek a legjobb életkörülményekkel. Ezek a háztartások arányaiban gyakrabban találhatóak az öt legfelső jövedelmi decilisben, mint a szilárd tüzelőanyaggal vagy a gázzal és villamos energiával vegyesen fűtők. Az energiafelhasználás korlátozásának bevezetése nem járna számukra előnnyel, mivel általában a magyar átlagnál másfélszer több energiát használnak fel.

A távfűtéses, valamint a gázzal és villamos energiával fűtő háztartások az összes lakásköltségből arányosan sokkal kevesebbet költenek energiára, mint a szilárd tüzelőanyagot használó és a gáz klaszterhez tartozó társaik. A távfűtéses háztartások leginkább a fővárosi és a nagyvárosi panelépületekben találhatóak. A lakossági energiafelhasználás korlátozása nem lenne rájuk hatással, mivel energiafelhasználásuk megközelíti a magyarországi átlagos energiafelhasználást.

A vegyes (villamos energiával és gázzal fűtő) klaszterhez tartozó háztartások a leginkább szilárd tüzelővel fűtők után, a második legrosszabb helyen állnak a lakás- és életkörülmények, valamint a pénzügyi bevételek tekintetében. Az egy főre jutó azonos kvótamennyiséget biztosító energiakvóta-rendszer mindenképpen ezeknek a háztartásoknak kedvezne, hiszen a magyar átlagnál jóval kevesebb energiát használnak fel.

A klíma-, ökológiai és energiaválság mérséklése érdekében a társadalmi és környezeti problémák együttes kezelése elengedhetetlen, melyhez holisztikus megközelítésekre van szükség. Egyik ilyen megközelítés lehet az energiakvóta-rendszerek társadalmi igazságosság szempontjait is figyelembe vevő bevezetése. Annak érdekében, hogy egy a lakosságra szabott energiakvóta-rendszer az elosztási igazságosságot erősítse, további

olyan adatgyűjtésre van szükség, amely a társadalmi igazságosság és a háztartási energiafelhasználás összefüggéseinek feltárásához járul hozzá. Ezen túlmenően erős állami támogatás szükséges, amely biztosítja a megfelelő és megbízható információáramlást, valamint-felhasználást, és ezáltal a reprezentációs igazságosságot.

Az egy főre jutó egyenlő kvótamennyiség helyett azonban döntő fontosságú a társadalmi igazságossággal kapcsolatos egyéb tényezők, így a lakhatási feltételek és életkörülmények figyelembevétele a kvótarendszer elosztási mechanizmusának kidolgozásakor. A lakosságienergia-kvóták kereskedelmi mechanizmusát szintén nagyon tudatosan kell kidolgozni a kikapuk mérséklése és a lakosság, különösen a szegények és a marginalizáltak pénzügyi és hatalmi spekulációval szembeni védelme érdekében. A lakosságienergiakvóta-rendszerek munkahelyeket teremtenek, azonban nem mindegy, hogy ezek kik számára elérhetők. Ezért különös figyelmet kell szentelni arra, hogy az alacsonyabban képzett munkaerő is el tudjon helyezkedni az energiakvóta-rendszer által teremtett munkahelyeken. Végül, de nem utolsósorban, megoldást kell találni a be nem jelentett és illegális energiahasználat mérséklésére az energiakorlátozási rendszer kidolgozása során.

A kutatás eredményei hozzájárulhatnak egy Európa szintű, társadalmilag igazságos energiakvóta-rendszer kidolgozásához, amely egyben elengedhetetlen feltétele a jelenleg zajló energia-klíma-ökológiai válság mérséklésének, valamint az alábbi uniós célkitűzéseknek:

- karbonsemleges Európa 2050-re, Európai Zöld Megállapodás (European Green Deal, European Commission 2019)
- 11,7%-os abszolút mértékű energiafelhasználás-csökkenés 2030-ra (Council of the EU, 2023)
- 55%-os karbonkibocsátás-csökkenés 2030-ra (Council of the EU, 2021)

FÜGGELÉK

Modellilleszkedési információ						
Modell	Modellilleszkedési kritériumok			Valószínűségi arányteszt		
	AIC	BIC	-2 Log Valószínűség	Chi-négyzet	df	Sig .
intercept	9977698,904	9977738,270	9977692,904			
végző	4368115,199	4371107,025	4367659,199	5610033,705	225	,000

Valószínűségi arányteszt						
Hatás	Modell Illeszkedési Kritériumok			Valószínűségi arány tesztek		
	Csökkentett AIC Modell	Csökkentett BIC Modell	-2 Log Valószínűsége csökkent Modell	Chi-négyzet	df	Sig .
intercept	4368115,199	4371107,025	4367659,199 ^a	,000	0	.
háztartás szám	4406908,433	4409742,794	4406476,433 ^b	38817,234	12	,000
nedves tető	4370147,157	4373099,617	4369697,157 ^b	2037 958	3	,000
nedves padló	4370227,837	4373180,297	4369777,837 ^b	2118 638	3	,000
elavult nyílászárók	4369395,731	4372348,191	4368945,731 ^b	1286 532	3	,000
fűtés energiaforrása	6210537,657	6213332,653	6210111,657 ^b	1842452,458	15	,000
lakástípus , 6 féle	4479117,814	4481912,810	4478691,814	111032,615	15	,000
energiaköltség – ordinális	4753506,016	4756340,377	4753074,016 ^b	385414,817	12	,000
egészség költsége, ordinális	4396468,795	4399263,791	4396042,795 ^b	28383,596	15	,000
élelmiszer költség, ordinális	4471883,094	4474678,089	4471457,094 ^b	103797,895	15	,000
településtípus	4395399,601	4398273,328	4394961,601 ^b	27302,402	9	,000
lakóterület / fő, ordinális	4403613,022	4406447,384	4403181,022 ^b	35521,823	12	,000
kultúra, szórakozás, vakáció költsége, ordinális	4400344,293	4403139,289	4399918,293 ^b	32259,094	15	,000
jövedelem decilis	4473902,734	4476540,265	4473500,734 ^b	105841,535	27	,000
lakás melegen tartása	4375767,593	4378720,053	4375317,593 ^b	7658,394	3	,000
jelentős e a lakás karbantartásának terhe	4390070,028	4392983,122	4389626,028 ^b	21966,829	6	,000
alapvető szükségletek kielégítése	4386407,210	4389241,572	4385975,210 ^b	18316,011	12	,000
lakóhely elégedettség	4397172,281	4399809,811	4396770,281 ^b	29111,081	27	,000
szennyezés, környezeti problémák	4382259,940	4385212,400	4381809,940 ^b	14150,741	3	,000
lakás állapota	4393965,773	4396839,501	4393527,773 ^b	25868,574	9	,000
a referencia személy iskolai végzettsége	4378363,416	4381237,143	4377925,416 ^b	10266,217	9	,000

A chi-négyzet statisztika a végző modell és egy csökkentett modell közötti különbségét mutatja a 2 log- valószínűségben. A végző modell egyik hatásának likvidálása történik a csökkentett modellben. A null hipotézis szerint ennek a hatásnak a paraméterei mind nullával egyeznek meg.

a. A csökkentett modell megegyezik a végző modellel, mivel az adott hatás likvidálása nem befolyásolja a szabadságfokok számát.

b. A Hesse- mátrixban nem várt szingularitások figyelhetők meg. Ez azt jelzi, hogy vagy pár magyarázó változót ki kell venni a modellből vagy néhány kategóriát össze kell vonni.

HIVATKOZÁSOK

- AACM (2020) D 2.3. *Benchmark handbook: Requirements and database development for a calculator supporting the decision-making on residential building energy performance*. Budapest: Budapest University of Technology and Economics.
- Sen, A. (2004) Capabilities, Lists, and Public Reason: Continuing the Conversation. *Feminist Economics*, 10,77–80. <https://doi.org/10.1080/1354570042000315163>
- Bakucs L. Z. – Benedek Z. – Kiss V. (2017) A magyar háztartások élelmiszerfogyasztásának alakulása a 2007 és 2009 közötti pénzügyi válság tükrében. *Statisztikai Szemle*, 95, 1023–1035.
- Bartiaux, F. – Schmidt, L. – Horta, A. – Correia, A. (2019) Social justice of energy-related practices and representations: Patterns and policies in Portugal and Belgium. *Energy Policy*, 88, 413–421. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2015.10.046>.
- Bertram, R. – Primova, R. (2018) *Energia Atlasz*. Prague: Heinrich-Böll-Schiftung.
- Bouzarovski, S. – Herrero, S.T. (2015) The energy divide: Integrating energy transitions, regional inequalities and poverty trends in the European Union. *European Urban and Regional Studies*, 1–18. <https://doi.org/10.1177/0969776415596449>
- Brounen, D. – Kok, N. – Quigley, J.M. (2012) Residential energy use and conservation: Economics and demographics. *European Economic Review*, 931–945. <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2012.02.007>
- Brown, S. – Claeys, B. – Vangenechten, D. – Lovisolo, M. (2022) *EU can stop Russian gas imports by 2025*. Regulatory Assistance Project. Elérhető: <https://www.raponline.org/wp-content/uploads/2023/09/rap-e3g-ember-bellona-stop-russian-gas-2025-final2.pdf> [Letöltve: 2023-11-21]
- Chancel, L. (2014) Are younger generations higher carbon emitters than their elders? Inequalities, generations and CO₂ emissions in France and in the USA. *Ecological Economics* 100, 195–207. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2014.02.009>.
- Clark, S. – Seager, T.P. – Selinger, E. (2016) A development-based approach to global climate policy. *Environment Systems and Decisions*, 35, 1–10. <https://doi.org/10.1007/s10669-015-9533-x>.
- Council of the EU. 2022. Fit for 55. Elérhető: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/fit-for-55-the-eu-plan-for-a-green-transition/> [Letöltve: 2023-07-04].
- Council of the EU. 2023. Council and Parliament strike deal on energy efficiency directive. Elérhető: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/03/10/council-and-parliament-strike-deal-on-energy-efficiency-directive/> [Letöltve: 2023-07-04].
- Csutora, M. – Harangozó, G. – Zsóka, Á. – Werthschulte, M. – Galarraga, I. – Foudi, S. – López, E. – Chubyk, A. – Gonchar, M. – Magdalinski, E. (2017) *Synthesis report on the “heating & cooling” case study*. ENABLE.EU project.
- Department of Business, Energy and Industrial Strategy (2020) *Fuel Poverty Methodology Handbook (Low Income High Costs)*. Department of Business, Energy and Industrial Strategy. United Kingdom.
- Energy Shifts (2021) Panel 1 – *The urgency of integrating social dimensions into the European Green Deal*. Energy-Shifts project. Elérhető: <https://energy-shifts.eu/> [Letöltve: 2022-03-24].
- energypost.eu (2022) *Russia-Ukraine Crisis: Reforming the EU ETS Is a Matter of Energy Security, Says PGE*. World Energy. Elérhető: <https://www.world-energy.org/article/23713.html> [Letöltve: 2022-03-24].
- European Commission (2019) *A European Green Deal*. Elérhető: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en [Letöltve: 2022-03-24].
- European Commission (2021) *Communication COM/2021/550: „Fit for 55”: delivering the EU’s 2030 Climate Target on the way to climate neutrality*. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0550> [Letöltve: 2022-03-24].
- European Commission (2022) *Press statement – Environment Council – 17 March 2022*. Elérhető: https://bioplasticsnews.com/wp-content/uploads/2022/03/Press_statement__Environment_Council__17_March_2022-1.pdf [Letöltve: 2022-03-24].
- Eurostat (2017) *Final energy consumption by sector, EU-28, 2017 (% of total, based on tonnes of oil equivalent)*. Eurostat. Luxembourg. Elérhető: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Final_energy_consumption_by_sector,_EU-28,_2017_\(%25_of_total,_based_on_tonnes_of_oil_equivalent\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Final_energy_consumption_by_sector,_EU-28,_2017_(%25_of_total,_based_on_tonnes_of_oil_equivalent).png) [Letöltve: 2022-04-07].
- Eurostat (2020) *Arrears on utility bills*. Eurostat. Luxembourg. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20200120-1> [Letöltve: 2022-04-07]
- Eurostat (2023) *Inability to keep home adequately warm - EU-SILC survey*. Eurostat. Luxembourg. Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_mdcs01/default/table?lang=en [Letöltve: 2023-12-28]
- Fawcett, T. (2010) Personal carbon trading: A policy ahead of its time? *Energy Policy*, 38, 6868–6876. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.07.001>.

- Fawcett, T. – Darby, S. (2019) Energy sufficiency in policy and practice: the question of needs and wants. *ECEEE Summer Study*, 2, 361–370.
- Faragó T. (2019) Energiát mindenkinek, de fenntarthatóan!: A globális energiapolitikai együttműködés kibontakozása. *Magyar Energetika*, 26(2), 16–21.
- Fazekas, D. (2022) *How the war in Ukraine presents an opportunity to decarbonise road and heating in Europe*. Elérhető: <https://ceenergynews.com/voices/how-the-war-in-ukraine-presents-an-opportunity-to-decarbonise-road-and-heating-in-europe/> [Letöltve: 2022-03-24].
- Feldmár N. (2020) *Energiaszegénység:Éves Lakhatási Jelentés 2020*. Habitat for Humanity Magyarország. Elérhető: <https://habitat.hu/sites/lakhatasi-jelentes-2020/energiaszegenyseg/> [Letöltve: 2022-03-24].
- Fleming, D. – Chamberlin, S. (2011) *TEQs. Tradable Energy Quotas: A Policy Framework for Peak Oil and Climate Change*. London: The Lean Economy Connection.
- Fraser, N. (1997) *From Redistribution to Recognition? Dilemmas of justice in a ‚postsocialist‘ age*. In Justice Interruptus. Routledge. Elérhető: <https://ethicalpolitics.org/blackwood/fraser.htm> [Letöltve: 2023-12-28].
- Füstös L. – Tárnok O. (2017) *Strukturális egyenletek modelljei*. Budapest: Társadalmi Elemzések Alkalmazott Műhelye.
- Gál Z. – Kovács S. Zs. (2019) A nemzetközi pénzügyi rendszer fenntarthatósági kihívásai. In Gál Z. (szerk.) *A környezet és a határok kutatója*. Szabadka: Regionális Tudományi Társaság. 293–308.
- Gardiner, S.M. (2012) Climate Justice. In Dryzek, J. S. –Norgaard, R. B. – Schlosberg, D. (szerk.) *The Oxford Handbook of Climate Change and Society*. Oxford: Oxford University Press. 309–322. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199566600.003.0021>
- Gyulai I. (2011) *Climate Change Act for Sustainable Society*.Gömörzölős: Ökológiai Intézet Alapítvány.
- Heffron, R.J. – McCauley, D. – Sovacool, B.K. (2015) Resolving society’s energy trilemma through the Energy Justice Metric.*Energy Policy*, 87, 168–176. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2015.08.033>.
- Herpainé Márkus Á. – Gyuris T. – Jász K. – Ladányi E. (2011) *A Magyar Természetvédők Szövetsége - Klímátörvény Tervezetének Szociális Nézőpontú Elemzése*. Budapest: Társadalmi Összetartozásért Alapítvány.
- IEA (2018) *World Energy Outlook 2018*.Paris: International Energy Agency.
- IEA (2021) *World Energy Outlook 2021*. Paris: International Energy Agency.
- IPCC (2021) *Summary for Policymakers. Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change..* Cambridge – New York: Cambridge University Press. 3–32, doi:10.1017/9781009157896.001.
- Khan Academy (2023) *How well GDP measures the well-being of society*.Elérhető: <https://www.khanacademy.org/economics-finance-domain/macroeconomics/macro-economic-indicators-and-the-business-cycle/macro-limitations-of-gdp/a/how-well-gdp-measures-the-well-being-of-society-cnx> [Letöltve: 2023-06-30].
- Király G. – Kiss G. – Köves A. – Pataki Gy., (2013) *Nem növekedés-központú gazdaságpolitikai alternatívák: A fenntartható életmód felé való átmenet szakpolitikai lehetőségei*. NFFT Műhelytanulmányok 6. Elérhető: https://www.parlament.hu/documents/1238941/0/NFFT_mt_16_fenntarthato_eletmod_2013.pdf/139aa0aa-a73c-98e2-4380-b1087e-c41e36?t=1614021784683 [Letöltve: 2022-03-24].
- Kocsis T. – Harangozó G. (2018) Mekkora az elég nagy a gazdaságból? A hagyományos gazdasági növekedés paradigmájának főbb alternatívái a fenntartható jövő szempontjából. In Parádi-Dolgos A. – Fertő I. – Marjainé Szerényi Zs. – Kocsis T. – Bareith T. (szerk.) *Környezet, gazdaság, társadalom. Tanulmányok Kerekes Sándor 70. születésnapja tiszteletére*. Kaposvár: Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 106–120. Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/328529610_Mekko-ra_az_eleg_nagy_a_gazdasagbol_A_hagyomanyos_gazdasagi_novekedes_paradigmajanak_fobb_alternativai_a_fenntarthato_jovo_szempontjabol [Letöltve: 2023-12-28].
- KSH (2018) *Háztartási költségvetési és életkörülmény adatfelvétel*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Lambert, L. (2014) Trading Right for Greenhouse Gases: the Dilemma of Cap-and-Trade and Environmental Justice. *Civil Rights Law Journal*, 24, 205–231.
- Lamberts, P. (2023) *Closing plenary – Pathways from here: roadmap for a Green and Social Deal*. Beyond Growth Conference 17 May. Brussels: European Parliament.
- Lorek, S. – Spangenberg, J.H. (2019) Energy sufficiency through social innovation in housing. *Energy Policy*, 126, 287–294. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.11.026>
- Martins, N.O. (2015) Inequality, sustainability and Piketty’s capital. *Ecological Economics*. 118, 287–291. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2015.07.021>.

- Masson-Delmotte, V.– Zhai, P. – Pörtner, H.-O. – Roberts, D. – Skea, J. – Shukla, P.R. – Pirani, A. – Moufouma-Okia, W.– Péan, C. – Pidcock, R. – Connors, S. – Matthews, J.B.R. – Chen, Y. – Zhou, X. – Gomis, M.I. – Lonnoy, E. – Maycock, T. – Tignor, M. – Waterfields, T. (szerk.)(2019) *Global Warming of 1.5 °C. Intergovernmental Platform on Climate Change*. Geneva, Switzerland.
- McGrath, M. (2019) *Climate change: Electrical industry's "dirty secret" boosts warming*. BBC, szeptember 13. Elérhető: <https://www.bbc.com/news/science-environment-49567197> [Letöltve: 2023-11-21].
- Nussbaum, M. (2000) *Woman and Human Development: The Capabilities approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MEKH (2017) Éves adatok. Budapest:Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal.
- OECD (2019) *Green growth*. Elérhető: <https://www.oecd.org/greengrowth/> [Letöltve: 2022-03-24].
- openexp (2022) European Energy Poverty Index (EEPI) Elérhető: <https://www.openexp.eu/european-well-being-index-ewbi> [Letöltve: 2022-03-24].
- Pais-Horváth Sz. (2021) Magyarok millió fűtenek ezzel: nem is sejtik, hogy brutális bírság jár érte. *Hellovidek.hu*. Elérhető: <https://www.hellovidek.hu/eletmod/2021/10/20/magyarok-millio-futenek-ezzel-nem-is-sejtik-hogy-brutalis-birsag-jar-erte> [Letöltve: 2022-03-24].
- Peeters, W. – Dirix, J. – Sterckx, S. (2015) Towards an Integration of the Ecological Space Paradigm and the Capabilities Approach. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 28, 479–496. <https://doi.org/10.1007/s10806-014-9498-7>
- Persson, L.– Carney Almroth, B. M. – Collins, C. D. – Cornell, S. – Wit C. A. – Diamond, M. L. – Fantke, P. – Hassellöv, M. – MacLeod, M. – Ryberg, M. W.– Jørgensen, P. S. – Villarrubia-Gómez, P. – Wang, Z., Zwicky Hauschild, M. (2022) Outside the Safe Operating Space of the Planetary Boundary for Novel Entities. *Environmental Science & Technology*. 56(3), 1510–1521. <https://doi.org/10.1021/acs.est.1c04158>
- Piketty, T. (2017) *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, MA:Harvard University Press.
- Potocnik, J. – Spangenberg, J. – Veronika, K. – Lorek, S. – Alcott, B. – Coote, A. – Reichel, A. – Mathai, M.V. (2018) *Sufficiency: moving beyond the gospel of eco-efficiency*. Brussels: Friends of the Earth Europe. Elérhető: https://friendsoftheearth.eu/wp-content/uploads/2018/03/foee_sufficiency_booklet.pdf [Letöltve: 2023-11-21].
- Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Raworth, K. (2018) *A healthy economy should be designed to thrive, not grow*. TED presentation. Elérhető: https://www.ted.com/talks/kate_raworth_a_healthy_economy_should_be_designed_to_thrive_not_grow?language=en [Letöltve: 2022-03-24].
- Sen, A. (2008) The economics of happiness and capability. In Bruni, L. – Comim, F. –Pugno, M. (szerk.) *Capabilities and happiness* Oxford: Oxford University Press. 16–27.
- Sáfián F. (2019) Energiafogyasztás és energiahatékonyság a hazai háztartásokban. „Háztartások nehézségeitől a klímaválságig”, nemzetközi konferencia és műhelymunka. Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, november 25–26.
- Sahakian, M. – Bertho, B. (2018) Exploring emotions and norms around Swiss household energy usage: When methods inform understandings of the social. *Energy Research & Social Science*, 45, 81–90. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2018.06.017>
- Salim, R. – Yao, Y. – Chen, G.S. (2017) Does human capital matter for energy consumption in China? *Energy Economics*, 67, 49–59. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2017.05.016>
- Schaffrin, A. – Reibling, N. (2015) Household energy and climate mitigation policies: Investigating energy practices in the housing sector. *Energy Policy*, 77, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.12.002>
- Steinberger, J. (2023) *Living well within limits*. International Karl Polanyi Society. Elérhető: <https://www.karlpolanysociety.com/2023/05/15/living-well-within-limits/>[Letöltve: 2022-03-24].
- Teixidó-Figuera, J. – Duro, J.A. (2015) The building blocks of International Ecological Footprint inequality: A Regression-Based Decomposition. *Ecological Economics*. 118, 30–39. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2015.07.014>
- Thema, J. – Vondung, F. (2020) *EPOV Indicator Dashboard: Methodology Guidebook*. Wuppertal Institut für Klima, Umwelt, Energie GmbH.
- Tombácz E. – Mozsgai K. (2009) *Az éghajlatvédelmi törvény tervezetének Stratégiai Környezeti-Vizsgálata*. Budapest: Öko Zrt.
- Ürge-Vorsatz D. (2019) *Energiaszegénység és klímaválság: összefüggések*. Budapest: Central European University Department of Environmental Sciences and Policy.
- Vadovics, E.– Živčič, L. (2019) Energy sufficiency: are we ready for it? An analysis of sustainable energy initiatives and citizen visions. *ECEEE Summer Study*, 1, 159–168.

ZÁRTKERTEK AZ ÉRTELMEZÉS KÖZTES TEREIBEN

Vigvári András (2023) Zártkert-Magyarország
Átmeneti terek a nagyvárosok peremén
Budapest: Napvilág, 192 o.

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.4.28>

Vigvári András könyve, a Zártkert-Magyarország. Átmeneti terek a nagyvárosok peremén többéves etnográfiai kutatómunka eredménye, amit a szerző egy Budapest környéki település zártkertes övezetében, köznapi nevén „a kertekben” végzett. A kutatás társadalmi relevanciáját jól mutatja, hogy a főváros környéki zártkertes övezet az agglomeráció egyik legdinamikusabban növekvő tértípusa, ami világosan jelzi ennek az eredetileg mezőgazdasági, majd rekreációs funkcióval bíró térnek a napjaink lakhatási válságában betöltött szerepét, annak ellenére, hogy továbbra is külterületnek számít, és az itt épülő ingatlanok hivatalosan nem minősülnek lakóháznak. A szerző kutatási kérdése az volt, hogy kiknek és mennyiben jelenthet lakhatási alternatívát a zártkertekbe költözés; mit kezd az állam és a helyi kormányzat e területek spontán benépesülésével, valamint miként alakítják ezeket a tereket az érdekérvényesítési törekvésekkel és az életmódjukkal az ott lakók. Mennyiben értelmezhetők a zártkertek a kirekesztés, a nagyvárosokból való kiszorulás tereiként és mennyiben lehetnek a társadalmi előrelépés terei? Ezen kérdések megválaszolásához a zártkerteket alakító globális folyamatokat, a centrum-periféria és a tőke-munka viszonyt, a nagyvárosok környékének térbeli és társadalmi folyamatait éppúgy megvizsgálta a szerző, mint a regionális szinten értelmezhető város–vidék relációt, a munkalehetőségek és a lakhatási költségek között feszülő ellentétet, valamint ezek lokális megjelenési formáit.

Vigvári a Budapest környéki zártkerteket olyan sajátos, a város és vidék közötti átmeneti tereknek tekinti, ahol a települések külterületén vásárolt ingatlannal az ott lakók – bár lemondások és kényelmetlenségek árán – alacsonyabban tudják tartani lakhatási költségeiket, miközben az ingázással ki tudják használni a nagyváros adta kedvezőbb munkalehetőségeket. A zártkertek tehát nemcsak térbeliségükben köztes terek, hanem köztes életmódot is feltételeznek, mivel a lakóik a vidéki és a városi erőforrásokat kombinálják.

---

¹ Szociológus, tudományos munkatárs, KRTK HUN-REN; tudományos munkatárs, Evangélikus Hittudományi Egyetem.

A földrajzi térben nagyon is lokalizáltak tűnő probléma értelmezése ugyanakkor többszintű és többretű. Könyvében a globálistól a lokális felé halad a szerző, miközben a sajátosan kelet-európainak tűnő zártkert jelenségét nemcsak magyar, hanem nemzetközi kontextusba is helyezi. Megmutatja, hogy a félperiféria sajátos modernizációja és függőségi viszonyai miként teremtenek földrajzi tereken átívelő társadalmi és térbeli analógiákat például a „több lábon álló” „félproletár háztartás” vagy a városkörnyéki önerős lakhatási megoldások megannyi formájában. A Zártkert-Magyarország azonban nemcsak a léptékek tekintetében többszintű, hanem műfaji értelemben is határokat feszegető vállalkozás, miközben interdiszciplináris szemlélete igen sokrétű értelmezést tesz lehetővé. Ezt fokozza az a kutatói attitűd, ami a dichotómiák oldásában, az ellentétek közötti közvetítésben érdekelt, és ennek megfelelően alkalmazza a tudományos fogalmakat. Ezt nem csak a könyv kulcsfogalma, az átmeneti tér többléptékűsége és jelentésgazdagsága jelzi; a köztesség mint metafora és mint értelmezési lehetőség végigvonul a szövegen és különféle olvasatokat rétegez egymásra.

Vigvári András a Szabadság földje? Átmeneti terek és háztartási stratégiák a budapesti lakhatási válság árnyékában című doktori disszertációját formálta könyvvé, amivel a tudományos értekezés műfajától kissé távolodva, a szélesebb olvasóközönség számára is befogadhatóbbá tette kutatási eredményeit. Ezzel a műfaji határfeszegetéssel a könyv nem vesztett tudományos megalapozottságából és szakmai igényességéből, de érezhetően könnyebbedett attól az elméleti tehertől, ami egy disszertációban elengedhetetlen, ám a nem szakmai olvasót elriaszthatja. Az elméleti rész áramvonalasításával párhuzamosan nagyobb szerepet kaptak a hétköznapi életet bemutató etnografikus részek, az életképek és a személyes történetek. Mindez összességében egy átgondolt műfaji mozgástérbővítésnek tűnik, ami tudatosan keres kapcsolódási pontokat a szociográfiai hagyományhoz.

A könyv nem teljesen lép át a szociográfiai stílusregiszterébe, de felépítésében és megjelenésében is magán viseli annak néhány jegyét. A tudományos megalapozottság és a szakmai igényesség így egy hétköznapi nyelven megszólaló, a mindennapi tapasztalatokra érzékeny látásmóddal párosul, ami életszerűen mutatja be a kelemenszegi „kertek” lakóinak mindennapjait úgy, hogy a banálisnak tűnő, de jelentésteli részleteket is közel hozza az olvasóhoz. A rigorózus adatgyűjtés és a tudományosan megalapozott érvelés, valamint a jelenlétből fakadó érzékenység és a megjelenítő erő ötvözése adja Vigvári könyvének erejét és frissességét, amivel már eleve megidézi a szociográfiát mint „határátlépő” műfajt (Tamáska 2018:148). Az elméleti fejezetektől az empirikus részek felé haladva egyre több az etnografikus leírás. A szerző nem fél költői képekkel megragadni a település életét szervező vasútállomást és az ezen keresztül ingázó tömeg napi hullámzását. Érzékletesen írja le a kertek egyszerre otthonos és mostoha életkörülményeit, természetközelségét és elhatároltságát.

Talán a borító mutatja a legjobban a tapogatózást a szociográfia irányába: a fénykép témája – egy zártkerti épület – egyszerű és tényszerű, mondhatni „földhözragadt”, miközben az épület előterében és a háttérből felsejlő kert inkább elemelt és költői. Így egyszerre illusztrálja a zártkert rögválóját és a hozzá kapcsolódó térbeli-társadalmi hátrányokat, valamint a vidéki idillbe hajló természetközelséget és a saját otthon nyújtotta biztonságot. A fejezeteket elválasztó fényképek hasonlóképpen jól eltaláltak; akár külön történetként, akár kiegészítő információként is értelmezhetők, és segítenek belépni a zártkertekben élők tapasztalati terébe.

A szociográfia azonban nem csak nyelvi-stiláris megoldásként jelenik meg a könyvben. Az etnográfiai szemléletmód leginkább az alulról építkező, empirikus gondolkodásban, a szisztematikus adatgyűjtésben és a kutatómunka változatos technikáiban (állomásozó és látogató terepmunka, résztvevő és nem résztvevő

megfigyelés, interjúk és beszélgetések, jegyzetek és fényképezés) érhető tetten. Emellett az etnográfia mint látásmód és mint keret utat nyit az interdiszciplinaritáshoz is. Az etnográfia és az antropológia nyelvi kifejező eszköztára és stílusa nagyon közeli: Vigvári az apró részletekből, a személyes történetekből bontja ki a nagyobb összefüggéseket; társadalmi kényszereket és térbeli folyamatokat olvas ki a hétköznapi rutinokból. A kertek infrastrukturális hiányait például nemcsak absztraktnan, a narratívák szintjén értelmezi, hanem tapasztalatokba ágyazottan mutatja meg, hogy mit jelent az ottélók számára a dűlőutakat ősszel és tavasszal borító „sártenger” vagy télen a „jégpálya” (132). Felfigyel az autók amortizációjára és ezt a térbeli hátránnyal összekötve értelmezi rámutatva arra, hogy milyen rejtett járulékos költségekkel járhat a relatíve olcsó lakhatás a napi ingázáson túl. Ezek az apróságok tárják fel az életmód mélyét: hogy mit jelent már rutinosan szlalomozni a rossz dűlőutakon, váltócípővel és váltóruhával munkába járni, hogy ebben a térben alapvető, hogy „meg kell tanulni esni” a csúszós, jeges utak és a hiányos közvilágítás miatt (136). A szerző ezekből a mozzanatokból bontja ki, hogy miként szervezi sorközösségbe a társadalmi kényszerek és térbeli hátrányok tapasztalata a kertek lakóit, és hogyan teremt a magukra hagyatottság illékony, de a mindennapok részét képező segítségi formákat. A kényelmetlenség és a kényszerek mellett azonban a szövegben mindvégig ott van a saját otthon és az élet alakítása feletti kontrol érzése, a természet közelségében és a relatív egzisztenciális biztonságban is visszatükröződő érzés, hogy „itt nyugi van” (155).

A hétköznapi élet tárgyai, a lakókörnyezet és az életmód iránti kutatói fogékonyság a néprajzzal is kapcsolatot teremt. A szerző a tárgyak vándorlásából az erőforrások kombinálására következtet. Rámutat például arra, hogy a városi munkahelyekről (vasútállomásokról, építkezésekből, lakásfelújításokból) származó bontott építőanyagok hogyan találják meg a helyüket a zártkerti ház szinte folyamatos felújításának, átépítésének folyamatában; hogy a „jó lesz még valamire” felkiáltással az udvaron gyűlő „lomok” voltaképpen változatosan felhasználható (építőanyag, tüzelő, használati tárgy) erőforrások. Eközben a kert a vágyott, de a zártkertekben rendre el nem ért pihenés tere. Az itt élők ugyanis igyekeznek szépíteni a lakókörnyezetüket; van itt virágos kert, csobogó és pancsolómedence a gyerekeknek. Ez a kettősség jól mutatja a zártkerti teret folyamatosan alakító egyéni és családi törekvéseket, miközben ezekben leképeződnek, materializálódnak az otthonteremtés lehetőségei és korlátai is. Mindezek a megfigyelések utat nyitnak az építésztársadalmi (Tamáska 2020) felé is.

A ház körüli térben és az utcaképben is megmutatózó változások voltaképpen az ottlakók társadalmi előrelépésének jelei, miközben azt is visszatükrözik, hogy a zártkertek társadalmi értelemben egyre inkább heterogénné válnak. „Ez már egy teljes vegyes felvágott” (106) – mondta egy lakó a kelemenszegi kertekből. Következésképpen a zártkertek a társadalmi változások dinamikus terepei, amelyek a térbeli és társadalmi folyamatok együttes elemzését igénylik. Ehhez a szerző sokat merít a földrajztudomány szemléletmódjából is.² Így végső soron az antropológiai-etnográfiai szemlélet keretezi azt az interdiszciplináris teret, ami lehetővé tette, hogy Vigvári a zártkertet mint sajátos tértípust, mint megélt teret és mint ellentmondásos társadalmi folyamatok közeget, illetve mint egy történetileg folytonos nagyváros-környéki modernizációs tértípust a különféle tudományágak nézőpontjából elemezze.

A könyv alapvetően empirikus „húzású”, így elsősorban a terepmunka tudományaiba, a szociológiába, az antropológiába és a néprajzba beágyazott. De miközben szemléletmódjában, adatgyűjtési technikáiban alulról építkezik, a makroszint felé is nyitott. A szociológia egyik klasszikus problematikáját, a mikroszint-makro-

² Ehhez lásd Mikle György (2023) recenzióját.

szept összekötését a szerző jól megoldja az átmeneti tér fogalmával, amelyet globális, regionális és lokális léptéken is alkalmaz. A könyv a globális szintet a világszisztéma-elméleten keresztül kapcsolja be az elemzésbe, a függőségi viszonyokat azonban egészen a lokális szintekig végigvezeti, miközben az ágencia lehetőségeire figyel. Így a centrum, illetve a (poszt)szocialista félperiféria nagyvárosaiban lejátszódó térbeli és társadalmi folyamatok többszintű elemzése után érünk a települési szintre. Itt már a helyi viszonyokba ágyazottan látjuk a periférikus helyzetet és ennek megélt tapasztalatát, az intézményi és a hatalmi viszonyokat, a konfliktusokat. A lefelé ereszkedés a léptékeken szinte észrevétlen; egyszer csak megszólal a jegyző, a kelemenszegi kertek lakói is hallatják a hangjukat, és máris a hétköznapi életben látjuk a munka és a tőke eloszlásának egyenlőtlenségeit.

Az átmeneti tér fogalma tehát alkalmas arra, hogy makroszinten megragadja a centrum és a (fél)periféria közötti függőségi viszonyt, regionális léptéken a város-vidék relációt, valamint mikroszinten a település és a külterület viszonyát. A köztesség visszatükröződik a zártkertek intézményi szabályozásában és ezek hézagaiban, a terület funkcióinak keveredésében, a formális és informális stratégiák kombinálásában. Az átmeneti tér fogalma ily módon nem csak a léptékeket kapcsolja össze, hanem a dichotómiák között is közvetít, mivel Vigvári a köztességet, a viszonyosított, az egymásra hatásokat keresi a centrum és a periféria, a vidék(i) és a város(i), a belterület és a külterület, a formális és az informális között, miközben ezeket a közöttük mozgó és az ezeket kombináló egyének is összekötik. Az átmeneti térrel a szerző egy viszonylag „üres”, de empirikusan jól használható fogalmat talált, amivel elkerüli, hogy a zártkertet alakító térbeli-társadalmi folyamatokat egyértelműen olyan „egyirányú” folyamatokhoz, fogalmakhoz kösse, mint a szuburbanizáció, a dzsentifikáció vagy a marginalizáció. Ehelyett ezeket folyamatszerűen ragadja meg, így a zártkertek ebben az értelmezésben nem egyszerűen a kiszorulás terei, de nem is tisztán a szuburbanizációs, dzsentifikációs folyamatok termékei.

A köztesség a fizikai és a társadalmi térben is leképeződik, ami voltaképpen a periférikus terekben sűrűsödő strukturális kényszereket és az egyéni ambíciók keltette mozgásteret is jelenti. A zártkertek alig vagy csak érintőlegesen kutatott témája azért is kivételesen jó választás, mert ezekben az egyéni mozgástér (ágencia) jól láthatóan leképeződik a mindennapi megélt térben. Ahogy a kelemenszegi kertek lakói mondták: itt „lehetőség van kibontakozni” (155). Ez az ingatlanok sajátkezű, apránkénti bővítésében, a munkába ingázás napi útvonalában és hatósugarában, valamint a ki- és beköltözések dinamikájában is tetten érhető.

A mozgástér térbeli leképeződésére és a stratégiákban megmutatkozó társadalmi jelentéseire fókuszáló látásmód könnyedén oldja fel azt a nehézséget, hogy Vigvári egy alulról építkező etnográfiai látásmódot kombinált egy alapvetően marxista ihletésű elmélettel és fogalmi készlettel. A struktúra és ágencia ugyan csak klasszikus szociológiai problémájának dinamikus összekötését csak annyiban érheti kritika, hogy bár a könyv lapjain az életüket aktívan alakító cselekvők elevenednek meg, a szerző gondolatmenetében mégis a háztartások az alapvető elemzési egységek. A megfogalmazások rendre azt sugallják, hogy a háztartások döntenek és cselekednek, és nem az ezeket alkotó egyének. Ezen az inkább nyelvi-stiláris problémán azonban átüt az ágenciára figyelő kutatói szemlélet, ami elének tárja, hogyan változnak folyamatosan a kelemenszegi kertek mint mindennapi megélt terek, és hogyan formálják azokat annak lakói.

A szerző látásmódjának fontos része a történetiség. Az elemzés rámutat arra, hogy az átmeneti terek tartósan velünk vannak; társadalomfejlődésünk fontos, de kevésbé kutatott színterei. A kert az önellátás szimbóluma, a Kert-Magyarország az útkeresés metaforája Németh László gondolkodásában (lásd ehhez még:

Vigvári 2011). A Kert-Magyarország koncepciója így társadalomtörténeti kontinuitást teremt, és új gondolati utakat nyit. A Zártkert-Magyarország ezzel szemben mintha a makroszintű fejlődési pályák és az egyéni mobilitási pályák záródását, valamint a függőség és a kiszolgáltatottság fokozódását is sejtetné, miközben a lakhatási válság közepette az ottélőknek ez a „szabadság földje”. A zártkertekben mint a társadalmi és térbeli közteség megélt tereiben tulajdonképpen egy folyamatosan újratermelő „köztes” népeség él évtizedek óta: egy már nem igazán vidéki, még nem igazán városi, a kedvezőtlen térbeli és társadalmi pozícióját lemondással és szívós munkával, a „több lábon állással” és kalákával kompenzáló, társadalmi és térbeli értelemben is úton lévő népeség, melyet a különféle szociológiai és szociográfiai munkák újmunkásnak, parasztmunkásnak (Kemény 1990) vagy éppen utóparasztságnak (Márkus 1991) neveztek. Ezek a témák egyszerre kötődnek a vidék és a város etnográfiai hagyományaihoz, így bekapcsolják az értelmezés terébe a (megszűnő) parasztságot, valamint a városszéli (fél)proletárok és városi szegények életmódját vizsgáló szociológiai kutatásokat, szociográfiákat is.

A zártkertekben élők ma többnyire a városi kulcságzatokban és a logisztikai központokban dolgoznak; életüket ma is a szűkösség, a periférikus helyzet, a kiszorulás és az önkizsákmányolás határozza meg – mondhatnánk kutatóként. Ezt az életmódot a szorgalom, az önerőből való boldogulás, az élet saját kézbe vétele, egyfajta függetlenség és szabadság jellemzi – válaszolhatnák erre a zártkertekben élők. Vigvári egyik állítás mellett sem foglal expliciten állást, de mindkét – émikus és étikus – értelmezési lehetőséget mozgásban tartja, és a döntést az olvasókra bízta. Ismerve napjaink lakhatási folyamatait és a könyv eddigi fogadtatását, ez a nyitva hagyott kérdés szakmai és társadalmi önismereti szempontból nagyon is megmozgató, hiszen az önkizsákmányolás, a (lakhatási) prekaritás, a státuszvesztés kompenzálására tett erőfeszítések sokkal inkább összekötő, semmint elválasztó társadalmi tapasztalatoknak tűnnek, például a fővárosi értelmiségiek és a kertek lakóinak relációjában.

Ezzel a terepválasztással és a téma mélyreható, többszintű és többrétű feldolgozásával Vigvári egyszerre köti a munkáját a szociológiai és a szociográfiai hagyományokhoz, a hazai és a nemzetközi szakirodalomhoz. Könyvében összeköti a globális folyamatokat a lokalitás aprólékos empirikus vizsgálatával. Miközben a terepkutatások etnográfiai-antropológiai hagyományához tartalmilag, műfajilag és stílusosan is közelíti a munkáját, azt több diszciplína és a szélesebb olvasóközönség irányába is kinyitja, így tartva a közteség tereiben a Zártkert-Magyarország értelmezési lehetőségeit.

HIVATKOZÁSOK

- Kemény I. (1990) A magyar munkásság rétegződése. In Kemény I. *Velük nevelkedett a gép. Magyar munkások a hetvenes évek elején*. Budapest: Vita. 7–20.
- Márkus I. (1991) *Az ismeretlen főszereplő: tanulmányok*. Budapest: Szépirodalmi.
- Mikle Gy. (2023) Vigvári András (2023): Zártkert-Magyarország. Átmeneti terek a nagyvárosok peremén (Napvilág Kiadó, Budapest, p. 192). *Tér és Társadalom*, 37(4), 113–117. <https://doi.org/10.17649/TET.37.4.3534>
- Tamáská M. (2018) Dunai városképek. Önreflexió egy építészet-szociográfiai sorozatról. In Tóth P. P. (szerk.) *A magyar szociográfia a 20–21. században*. Budapest: Gondolat. 145–157.
- Tamáská M. (2020) Gondolatok az építészet-szociológia és a szociológia viszonyáról. *Szociológiai Szemle*, 30(1), 4–20. <https://doi.org/10.51624/szocszemle.2020.1.1>
- Vigvári A. (2011) Köztes-Európa kertjei: lokalitást szorgalmazó modellek a hazai társadalom-leírás hagyományában. *Kritika: Társadalomelméleti és kulturális lap*, 40(11–12), 19–22.
- Vigvári A. (2022) *A szabadság földje? átmeneti terek és háztartási stratégiák a budapesti lakhatási válság árnyékában*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szociológia Doktori Iskola, Budapest. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2021.201> Elérhető: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/78148> [Letöltve: 2023-11-21].

AZ ASSZISZTÁLT REPRODUKCIÓ NARRATÍVÁI MAGYARORSZÁGON²

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.4.34>

A KUTATÁS HÁTTERE

A doktori disszertáció a magyarországi asszisztált reprodukciós technológiákat alkalmazó női páciensek életútjában bekövetkezett meghatározó töréseket és megélt tapasztalatait vizsgálta. Az értekezés alapjául szolgáló kutatásnak átfogó célja a páciensek meddőséggel és reprodukciós technológiákkal, valamint kezeléseikkel kapcsolatos konstruált narratíváinak feltárása volt. További cél volt, hogy megértsük a „laikus szakértelem” formájában felhalmozott tudásuk szerepét, valamint azt, hogy kontextuális tudásuk miként befolyásolta az egészségügyi szakemberekkel való interakcióikat és az orvos-beteg kapcsolatról alkotott elképzeléseiket. A vizsgálat továbbá arra törekedett, hogy feltárja, hogyan befolyásolja Magyarország pronatalista hozzáállása a nők reprodukciós és genetikai többletfelelősségének alakulását és ezen keresztül a résztvevő nők konstruált valóságát és megélt tapasztalatait.

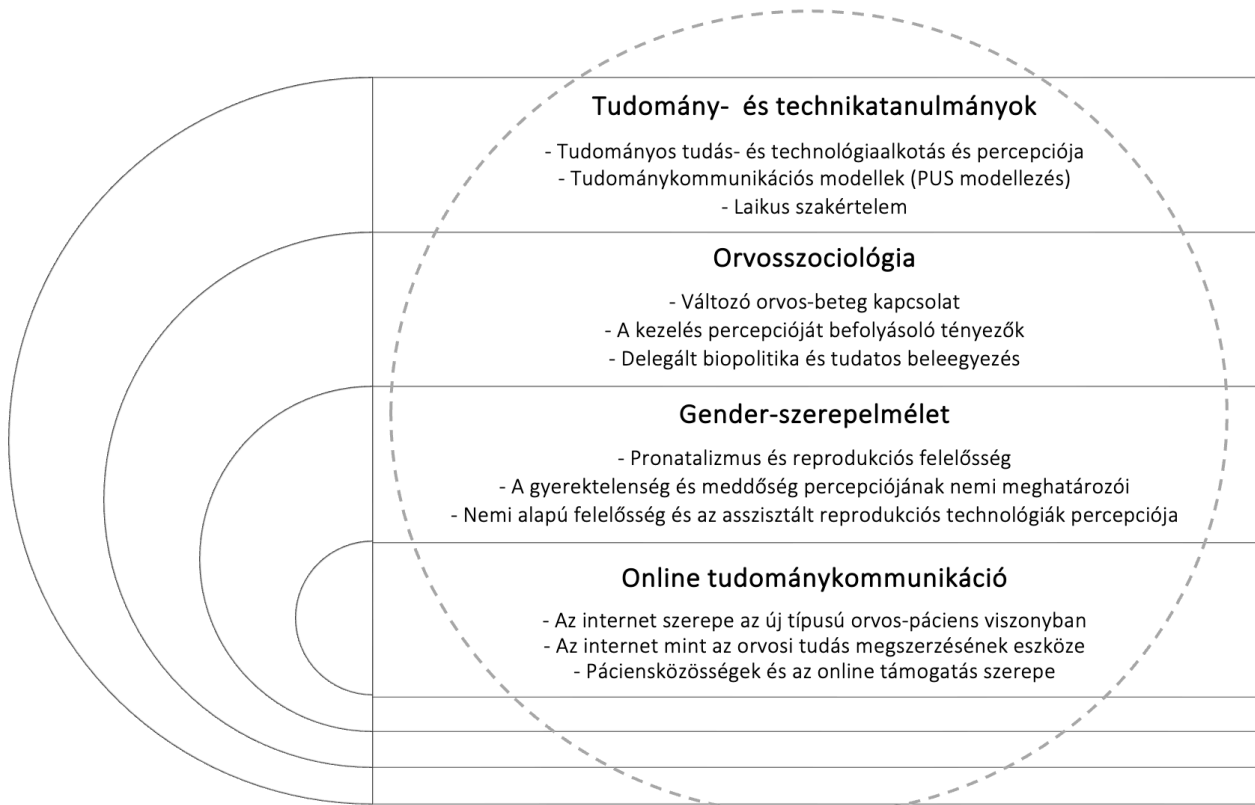
A projekt társadalmi relevanciája többféleképpen is megragadható. A magyar társadalomban alacsony a gyermekvállalási arány és a demográfusok szerint tartós demográfiai válság korában élünk (Kapitány 2015; Kapitány–Spéder 2019). A Magyar Szülészeti és Nőgyógyászati Szakmai Kollégium és a családokkal foglalkozó kormányzati kommunikáció szerint Magyarországon a gyermeket akaró párok akár egyötöde is fogamzási problémákkal küzd. A meddőség miatt kialakuló akaratlan gyermektelenség, vagy az eredetileg tervezettnél kevesebb gyermeket vállalni képes párok száma várhatóan tovább emelkedik az elkövetkező évtizedekben Magyarországon és világszerte (Soini et al. 2006; Kapitány 2015; MHCH 2019). A csökkenő termékenység jelenségével sokat foglalkoztak, azonban az egyik tényezőt, a meddőséget és a természetes fogantatással kapcsolatos problémákat a magyar szociológia a közelmúltig nem vizsgálta szisztematikusan. Fontos kivételek Szalma Ivett (2014, 2021), valamint Vicsek Lilla és kutatócsapatainak munkái (Sándor–Vicsek–Bauer 2017; Vicsek 2018; Vicsek–Sándor–Bauer 2021). Ezen túlmenően az asszisztált reprodukció vizsgálata kiemelt jelentőségű, mivel a diagnosztizált meddő párok száma folyamatosan emelkedik (Anderson 2005; MHCH 2019), és egyre több pár dönt úgy, hogy e technológiai újításokat felhasználva vállal gyermeket. Mivel tehát a meddőség és az asszisztált reprodukció, valamint a magyar társadalom új biotechnológiákhoz való viszonyának számos aspektusa még feltárára és elemzésre vár, a doktori disszertációban bemutatott eredmények mind a hazai, mind a nemzetközi társadalomtudományi közösség számára relevánsnak bizonyulhatnak.

A disszertáció több szociológiai megközelítés összekapcsolására vállalkozott. A kutatás a szociológia négy különböző és jelentősen eltérő területéről vizsgálta a meddőség és az asszisztált reprodukció kérdéseit, amely az alábbi modellben (1. ábra) került összefoglalásra.

¹ Budapesti Corvinus Egyetem – Ynsight Research.

² Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációtudományi Doktori iskola, https://phd.lib.uni-corvinus.hu/1219/1/Bauer_Zsofia_den.pdf

1. ábra

Forrás: saját szerkesztés

A dolgozat az alábbi négy társadalomtudományi megközelítésből merít ihletet: (1) a tudomány- és technikat tanulmányok (*STS – Science and Technology Studies*) megállapításaira építve a laikus nyilvánosság és a bonyolult technológiák közötti komplex (tudás- és kontextus alapú) kapcsolat feltárására vállalkozik; (2) az orvosszociológia fogalmait és modelljeit használja annak feltárására, hogy milyen tényezők járulnak hozzá a mára dominánssá váló, új hierarchiákra alapuló orvos-beteg kapcsolathoz; (3) a nemi szerepek elméletének kereteit használja a nemek közötti reprodukciós felelősség és a genetikai teher megoszlásának feltárására, amelynek egyenlőtlenségéhez többek között a magyarországi pronatalista retorika és társadalompolitika is hozzájárul; (4) az online tudománykommunikáció hatása a fent említett jelenségekre és mechanizmusokra.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK

A fenti szociológiai hagyományokra alapozva a disszertáció négy átfogó kutatási kérdést fogalmaz meg:

KK1 Milyen narratívák uralják az asszisztált reprodukcióval kapcsolatos online páciensdiskurzusokat?

Ez a kutatási kérdés az online beszélgetések fő témáit, toposzait és a megjelenő narratívákat vizsgálja azzal a céllal, hogy feltárja, milyen tematikus fókuszpontok a legfontosabbak az online páciensközösségek résztvevői számára. Robinson (1991), Tanis (2008), valamint Nettleton és szerzőtársai (2005) mind az online közösségek betegek életében betöltött fontos szerepét hangsúlyozzák, amely különösen olyan esetekben bír kiemelt jelentőséggel, amikor a várt életútban olyan meghatározó, hosszú ideig fennálló és érzelmileg megterhelő esemény következik be, mint a meddőség és annak asszisztált reprodukciós technológiákkal történő kezelése.

Wallace (2006) az online csoportkohézió és az egyedi, közösségben kialakított, közérthető nyelvezet fontosságát elemzi kiberpszichológiai szempontból. E megnyilvánulások és közösségi üzenetek tematikus elemzésével feltártuk az érzelmi mozgatórugókat, valamint a legfontosabb szemiotikai kifejezéseket, amelyek szisztematikus gyűjtésével összeállítottunk egy sajátos „meddőségi páciens szótárt”.

KK2 Hogyan befolyásolja a felhalmozott tudás, a kontextuális ismeretekre alapuló laikus szakértelem az asszisztált reprodukcióval kapcsolatos pácienszempontokat?

A második kutatási kérdés a felhalmozott tudást a tudomány- és technikanulmányok szemszögéből vizsgálja. Wynne (1991, 1992, 2006, 2008) elméleti koncepcióira támaszkodva, valamint a Myskja (2007) által felsorolt dimenziókra építve elemzi, hogy a laikus szakértelem hogyan, milyen formában és kontextusokban jelenik meg és alapjaiban hogyan azonosítható. A kérdés a páciensek számára nyíltan elérhető, valamint a tapasztalaton alapuló, kontextuális tudással is foglalkozik (Lambert–Rose 1996 vagy Kerr–Cunningham–Burley–Amos 1998). Az elméleti keretrendszer kialakítása során az a döntés született, hogy a laikusok tudományértelmezéseit inkább a konstruktivista és nem a korábban népszerűbb deficit alapú megközelítésből értelmezzük, Brossard és Lewenstein (2010) *public understanding of science* (PUS) modelljeinek keretrendszeréhez igazodva. A kutatási kérdés megválaszolása során azt is vizsgáltuk, hogy a páciensek miként támaszkodnak tapasztalataikra, a laikus tudás hogyan hasznosul a kezelési folyamatról szóló online beszélgetésekben, valamint miként befolyásolja az egészségügyi ellátórendszerhez való viszonyt, illetve az orvos-beteg viszonyrendszerben megvalósuló kommunikációt (Rózsa 2016; Molnár et al. 2018).

KK3 Hogyan és milyen kontextusokban jelenik meg az orvos-beteg kapcsolat a páciensnarratívákban?

A harmadik kutatási kérdés az orvos-beteg viszonyra és kapcsolatuk dinamikájára összpontosít. A betegek tapasztalatait és történeteit vizsgálja, és az orvosszociológia koncepcióira alapozott funkciókra és diszfunkciókra reflektálva (Hafferty–Castellani 2006; Henderson 2010; Barker–Galardi 2011; Cockerham 2017). A kérdés azt vizsgálja, hogyan jelennek meg a diskurzusokban a feszültségek, konfliktusok és zavarok. A doktori értekezés megkísérel kapcsolatot teremteni az átélt tapasztalatok és az orvosszociológiában alkalmazott orvos-beteg kapcsolat modelljei között, kiindulva a hagyományos, hierarchikus és paternalista parsonsi kerettől (1951) a komplexebb és betegközpontú Mead és Bowerhez fűződő modellig (2000).

KK4 Hogyan befolyásolják a nemi szerepek és a nemi különbségekre épülő eltérő genetikai felelősség a magyar páciensek elbeszélte élményeit?

Az utolsó kutatási kérdés a meddőség és az asszisztált reprodukció témájának gendervonatkozású aspektusait vizsgálja (Parry 2005; Rivkin-Fish 2010). A kutatás érdeklődésének középpontjában az állt, hogy a pronatalizmus mechanizmusai és a nemek szerint **különböző** prenatális szerepek minként jelennek meg az elbeszélte betegút során. A disszertáció Reed (2011, 2012) koncepcióira támaszkodik, aki a nemek szerinti reprodukív és genetikai felelősség mintáit és egyenlőtlen terheit korábban átfogóan vizsgálta.

ADATOK ÉS MÓDSZEREK

A doktori kutatás során többmódszeres kvalitatív megközelítéssel vizsgáltam, amely három különböző kvalitatív módszerre, netnográfiára, mélyreható kvalitatív interjúkra és szakértői interjúkra támaszkodva vizsgálta a fent bemutatott kutatási kérdéseket. A disszertáció elsősorban a netnográfia eredményeinek bemutatására összpontosít, és a másik két kvalitatív módszer eredményeit összehasonlításra, valamint kontextusteremtésre használja. A passzív és az aktív módszertani megközelítések – és ennek következtében az online és offline adatok kombinációja – egyedülálló betekintést nyújthat a meddősegi betegek életvilágába. Az interjúk bevonásával a kutatás módszertani felépítése lehetővé teszi a módszertani összehasonlításokat is.

A *netnográfia* online kvalitatív kutatási módszertan, a digitális antropológia fontos formája, az online és a közösségi média kutatásának sajátos módja és egyben meghatározott eszközkészlete is (Kozinets 2015, 2020). A disszertációhoz végzett adatgyűjtés során az adatok elkülönítésének egy befogadóbb megközelítést alkalmaztunk, építve mind a közösségimédia-platformokon, mind a magyar webszféra egyéb csatornáin keletkezett adatokra. A netnográfiai feltárásokhoz szükséges adatok kijelölése, izolálása és gyűjtése közösségimédia-figyelő szoftver segítségével történt. Az online eszköz nyílt webes adatokat gyűjt keresési algoritmusok, kulcsszóalapú szintaxok, nyelvi és geolokációs szűrők alapján. Az adatgyűjtési eljárást egy feltáró online kutatási szakasz előzte meg, amelyben megvizsgáltam és összeállítottam az algoritmikus szoftveralapú adatkéréshez és a időben visszamenő, történeti adatbázis összeállításához szükséges kulcsszavakat. Ebben a fázisban online fórumok bejegyzéseit gyűjtöttem, módszeresen feltártam és kvalitatív kutatói jegyzeteket készítettem, hogy hitelesen és körültekintően megragadjam az online beszélgetésekben használt szavakat, kifejezéseket. A kulcsszavakat, 17 tematikus forrást, valamint 150 csatornát és platformot Boolean-operátorok segítségével „témalekérdéssé” állítottam össze. A végleges szintaxok kialakításához a technikai szűrők, azaz az adatforrások magyar nyelv szerinti behatárolása, valamint a magyar IP-címek alapján történő geolokalizáció szintén Boolean-operátorok segítségével kerültek hozzáadásra. Összesen 10 egyedi kulcsszó-szintax jött létre 524 kulcsszó eltérő kombinációjának felhasználásával. Ezek a műveletek egy „teljes nyers adatbázishoz” vezettek, amely 91 735 találatot tartalmazott, amelyek 8 667 egyedi online oldalról kerültek izolálásra. A műveleti szűrők alkalmazása után 11 833 találat maradt a szűrt adatbázisban. A legnagyobb csökkenés az eredmények számában azután következett be, hogy az elemzőszoftver segítségével kiszűrésre kerültek a duplikációk, valamint a hivatalos szerkesztett tartalmak (pl. online újságcikkek), hogy kizárólag pácienshangokra koncentrálódjon az adathalmaz. Az algoritmusalapú szűrést arra használtuk, hogy a nyers adatbázist megszabadítsuk az azonosítható botoktól, a spamektől és a pornográf tartalomtól. A szűrt adatokat beolvastuk és manuális adattisztítással kizártuk azokat az említéseket, amelyek a fenti kritériumok alapján bent ragadtak, de a kutatás tárgya szempontjából nem voltak relevánsak. A releváns adattömegeből véletlenszerű mintát vettünk. A végleges online adathalmaz 3004 releváns, nem duplikált, egyedi online hozzászólásból és posztból állt, amelyek 232 egyedi oldalról érkeztek.

A kutatás 18 kvalitatív beteginterjú és 12 félig strukturált szakértői interjú elemzésére is támaszkodott. A tizennyolc beteginterjú résztvevői mind olyan nők voltak, akik folyamatban lévő asszisztált reprodukciós ciklusokban vettek részt vagy korábban próbálkoztak az eljárással. A kutatási módszertanból, valamint a témájából adódóan a hólabdamódszert alkalmaztuk a résztvevők toborzására, ami a vártnál nehezebbnek bizonyult, ami a doktori kutatás egyik fő korlátjához vezetett: csak a nők elbeszélései jutottak el hozzánk, a férfiak elérhetetlen populációnak bizonyultak számunkra.

Mind az online, mind az offline adatokat szigorú kvalitatív tematikus elemzéssel dolgoztuk fel, amelyet a Braun és Clarke (2006) által bemutatott hatlépcsős keretrendszer és iránymutatás vezérelt. Míg a disszertáció az online korpuszban azonosított témák teljes spektrumára összpontosít, az interjúk elemzéséből származó megállapítások egyes kutatási kérdésekre fókuszáltan jelennek meg.

FŐBB KUTATÁSI EREDMÉNYEK

A disszertáció főbb eredményeinek bemutatása a korábban ismertetett kutatási kérdések logikáját követi. Valamennyi eredmény változatos és fontos dimenziókkal járult hozzá a kutatási projekt céljához, nevezetesen, hogy a meddőségi kezelésekkal kapcsolatos ismereteinket és megértésünket elsősorban a meddőségi betegek a magyar egészségügyi rendszer különböző ágaiban szerzett tapasztalatainak és konstrukcióinak mélyreható és gazdag elemzésén keresztül szélesítsük, átértékeljük és jelentősen elmélyítsük.

Az online közösségekben feltárt tapasztalatok narratívái

A netnográfia adatai, az online lenyomatok tematikus elemzésének eredményei feltáró és holisztikus áttekintést adtak az online tér szerkezetéről, narratíváiról és témáiról, érzelmi mozgatórugóiról és egyedi nyelvhasználatáról.

Az eredmények a következőkre utalnak:

- A történetekben négy tipikus betegútvonalat azonosítottunk és kategorizáltunk: (1) lineáris sikeres; (2) lineáris sikertelen; (3) ciklikus sikeres; (4) ciklikus sikertelen. Az online beszélgetési adatok részben ezen utak mentén szerveződnek, kiemelve a betegek érzelmi viszonyulásait és az általuk megvitatott főbb témákat.
- A vizsgált online közösségek kizárólag női résztvevőkből álltak, és ezekben a klaszterekben csoportkohéziót figyelhettünk meg. Bár a csoportok tagjai között nem volt szándékolt aszimmetria, a belső és a külső csoportok között mély törésvonal volt megfigyelhető. Ennek a differenciálódásnak a fő kiváltója a természetes gyermekvállalás képessége volt. Az alkalmatlanság érzése, valamint a társadalmi megbélyegzés narratívái nagy jelentőséggel bírtak ezekben a beszélgetésekben. Bár irigységet is regisztráltunk, ezek az érzések a betegek belső érzelmi küzdelmeire korlátozódtak, míg a betegek és a szakemberek közötti kapcsolatot sokkal inkább a konfliktus jellemezte.
- Az online közösségek résztvevői saját terminológiát, szavakat és kifejezéseket dolgoztak ki, hogy a meddőségkezelésről és a technológiákról beszéljenek. Míg a hiperformális, tankönyvi orvosi terminológia kifejezetten technikai, rideg és elidegenítő, ezeket a fogalmakat érzelmesebb, érthetőbb és empatikusabb szavakkal fordították le, és gyakorlatilag egy egész szótárt hoztak létre a meddőséggel kapcsolatos, beceneveken alapuló terminológiából. Ez a típusú kifejezőmód barátságosabbá / emberközelibbé teszi ezeket a rideg orvosi kifejezéseket, és néhány rövidítés megkönnyíti a kommunikációs folyamatot és a megértést, emellett az érzelmi kötődést is elősegíti.
- Az adathalmazban tizenhárom fő témát azonosítottunk, amelyek mindegyikét részletesen bemutatom a disszertációban, és kapcsolódik annak elméleti alapjaihoz. A beszélgetések csomópontjai a következők: (1) Remények és kétségek, (2) A gyermektelenség és meddőség jelentése, (3) Az anyasággal kapcsolatos érzések, (4) A technológia értelmezései, (5) Tudásátadás, információkeresés, (6) Asszisztált reprodukció a magyar egészségügyi rendszerben, (7) Orvos-beteg kapcsolat, (8) Fizikai és érzelmi

hatások és jólét, (9) Anyagi gondok, anyagi terhek, (10) Alternatív megoldások, (11) Személyes kapcsolatok, (12) Szociális, erkölcsi és etikai dilemmák, (13) Az idő megélése, interpretációja.

A laikus szakértelem szerepe

A netnográfia értékes módszertani megközelítésnek bizonyult annak feltárására, hogy egyes betegek hogyan válnak laikus szakértővé és milyen viselkedést láthatunk ehhez kapcsolódóan az online közösségekben. A meddőség által okozott életútdiszrupció / életúttörés, amelyet a betegek megélték, komoly, összetett és az egészségügyi rendszerrel való hosszú távú kapcsolatra utal. Az értekezés kutatási eredményei arra engednek következtetni, hogy a meddőség és az asszisztált reprodukció kapcsán egyedülálló tudásfelhalmozódás tapasztalható. Az eredmények a következőket mutatják:

- Az információgyűjtési motivációk öt csoportját azonosítottuk az online páciensmegnyilvánulások alapján. A felhasználók a következő okokból vesznek részt online vitákban: (1) információgyűjtés a kezelés jobb megértése érdekében; (2) ismeretek bővítése az orvosokkal való jobb kommunikáció érdekében, hogy fel tudják tenni a kezeléssel kapcsolatos összes kérdésüket; (3) megfelelő információhoz való hozzáférés, hogy megkérdőjelezzék orvosuk tekintélyét és a kezelésekkal kapcsolatos tudását; (4) alternatív orvosi megoldások keresése, például homeopátia vagy gyógynövényterápia az intézményszerű meddőségi kezelés helyettesítésére; (5) alternatív orvosi megoldások keresése, például homeopátia vagy gyógynövényterápia az intézményszerű meddőségi kezelés kiegészítésére.
- Az ismeretek felhalmozása vagy támogatja a betegeket abban, hogy megértsék, mi történik az intézményszerű egészségügyi rendszerben (az egészségügyi szakemberekkel való formalizált kapcsolatukkal együtt), vagy megalapozza, hogy megkérdőjelezzék annak tekintélyét vagy teljesen elforduljanak tőle. Ez utóbbi kevésbé gyakori és többnyire a többszörös kudarcokhoz és sikertelenül leállított ciklikus kezelési utakhoz kapcsolódik.
- A különböző hivatkozott források hasonlóan szerteágazó képet mutatnak, mint maga a tudásszint. A keresett információ érvényességét és hitelét illetően egy spektrumban gondolkozhatunk: a legalapvetőbb, nem ellenőrzött forrásoktól kezdve egészen az orvosi folyóiratok és előadások eredményeinek idézéséig.
- Az online beszélgetések elemzése azt mutatta, hogy egyes résztvevők hitelesebbnek, megbízhatóbbnak értékelték a fórumon szerzett információkat, mint az egészségügyi szakemberektől kapottakat. Ennek oka abban kereshető, hogy ez a tanácsadás nem a tankönyvi tudásra, hanem saját meddőségi kezelési tapasztalataikra támaszkodik. Azzal érveltek, hogy a meddőségi szakemberek nem rendelkeznek ilyen típusú ismeretekkel – különösen, hogy a magyar klinikai szférát továbbra is férfi szakemberek uralják, akiknek nincsenek „közvetlen női testi” tapasztalataik.

Az orvos-páciens kapcsolatok képe

- A netnográfia során azonosított egyik fő témagóc az egészségügyi szakemberekről folytatott beszélgetéseket tartalmazza. Központi tartalma a diskurzusoknak az, hogy a betegek miként értelmezték közösségeikben viselkedésüket és orvosi kompetenciájukat – röviden, ezek az orvos-beteg kapcsolatokról alkotott értelmezéseik. Összességében megállapítható, hogy a betegek beszámolóiban azt mutatják, hogy az orvosok és az egészségügyi szakemberek vélt mindenhatósága és tévedhetetlensége fokozatosan halványul, és hogy a páciensek bizalma irántuk elég gyakran megkérdőjeleződik. A kételyek és a bi-

zalmatlanság elemzése során különbséget tettünk az egészségügyi szakemberek szándéka és tudása között. Az eredmény alátámasztja mind nemzetközi, mind magyarországi tanulmányok megállapításait az orvos-páciens hierarchikus viszonyrendszer átalakulása és az interakciók átalakulása kapcsán (Vanderinden–Potter, 2010; Cavenagh et al. 2013; Rózsa 2016; Molnár et al. 2018).

- A beteginterjúk elemzésének eredményei a netnográfia megállapításai közül azt támasztották alá, hogy a kezelés élményének egyik kiemelten meghatározó befolyásoló tényezője a páciensek és a kezelők közötti kapcsolat. Az aktív módszerrel gyűjtött válaszok hangvétele azonban sokkal kevésbé volt heves és indulatos, ami azt mutatja, hogy a passzív és az aktív módszertan kombinálása miért lehet hasznos a vélemények és az érzelmi elkötelezettség széles spektrumának feltárásához. A beszélgetés során (bármennyire is törekedtünk a nyugodt és nyitott környezetbe biztosítására) bebizonyosodott, hogy a páciensek korlátozták magukat.
- A hagyományosan hierarchikus és aszimmetrikus orvos-beteg kapcsolat változásait négy tényezőcsoport alakítja legintenzívebben: (1) az információs szakadék záródása; (2) a laikusok szakértelme; (3) az egészségügyi szakemberek iránti korlátozott és egyre csökkenő bizalom; (4) a páciensek fogyasztói attitűdje és ennek fokozatos felértékelődése.
- Az információ, a tudás és a laikus szakértelem szerepe kiemelten befolyásolja az orvos-beteg kapcsolatot és a diád közötti interakciós folyamatokat. A hatás két fő irányát tapasztalhattuk, amely vagy (1) az együttműködő magatartás fokozására, vagy (2) az orvosi tekintély megkérdőjelezésére szolgál. Az első típus egy harmonikusabb, kölcsönös megértésen alapuló kapcsolatra épít, míg az utóbbi a bizalmatlanságot fokozza, amely végső esetben akár a beteg szabálykövetését is csökkentheti. A két végpont között óvatos együttműködés figyelhető meg.
- A fogyasztói elvárások szemszögéből történő értékelés mellett az online diskurzus szerves részét képezte a szakemberek szaktudásával és kompetenciájával kapcsolatos találgatás, valamint a szakemberek viselkedését befolyásoló motivációkról való értekezés.
- Az orvos-beteg kapcsolat bizalmatlanságban gyökerező komoly diszfunkciók korábbi rossz tapasztalatokból is eredhetnek. Mivel a páciensek érzelmileg ingatag állapotban vannak a kezeléseik során, sokkal valószínűbb, hogy az egészségügyi szakemberekkel kapcsolatos egyéni rossz tapasztalatokat az egész rendszerre kivetítik, általános következtetéseket vonnak le.
- A kifejezetten negatív vélemények többsége az orvosokat rosszsándékúnak állította be, akiknek a viselkedése és motivációja nem tisztességes. Több páciens beszámolója az orvosok pénzéhes hozzáállásáról szólt, mondván, hogy csak azokkal a páciensekkel szemben mutatnak érdeklődést és kedvességet, akik fizetnek nekik, akik önfinanszírozott kezeléseikben vesznek részt. Ugyanakkor a fizető páciensek valójában maguk is jobb ellátást vártak el, mint az államilag finanszírozott intézményekben, és megkövetelték, hogy az orvosok értékes fogyasztóként kezeljék őket.
- Mind a netnográfia, mind a beteginterjúk elemzésének eredményei a hagyományos hierarchikus viszony megkérdőjelezését mutatják, a páciensek nem csupán az utasításoknak akarnak megfelelni, hanem meg akarják érteni és meghatározott mértékben részt akarnak venni a kezelésük alakításában. Ezek az eredmények összhangban vannak Mead és Bower (2000) elképzeléseivel, akik munkáikban a betegek nagyobb mértékű bevonását szorgalmazták, amelyet a megfelelő és felelősségteljes kommunikáció révén látják biztosíthatónak.

A gender terhe, a reprodukciós felelősség

- A nőket mind társadalmi (makró) szinten, mind mikróközösségek szintjén az elsődleges felelősségviselőnek tekintik. A társadalmi szint többek között a magyarországi pronatalista nézetekből és szakpolitikákból, valamint a biológiailag rokon gyermekek elsődlegességének hagyományos felfogásából ered.
- A közösségi érintkezések szintjén a felelősség szintén elsősorban a nőket terheli, részben a meddőségi szakemberekkel való mindennapi interakcióik révén (a nők elsődleges szerepét erősítik az információ-megosztás és a kezelési gyakorlatok révén), valamint azáltal, hogy a férfi kenyérkereső típusú családmodell miatt a potenciális apák ugyan részt akarnának venni a folyamatban, de strukturális tényezők gátolják ebben, többek között nem tudnak szabadságot kivenni a kezeléseik idejére.
- Nem volt érdemi különbség a különböző módszerekkel gyűjtött páciensbeszámolók között. Az online beszélgetésekben ugyan sokkal nyíltabban beszéltek a kapcsolatok szexuális aspektusáról, de amikor közvetlenül erről megkérdeztük az interjúalanyokat, akkor ők sem zárták el a témától.
- Mind a netnográfia, mind az interjúk eredményei alátámasztják azt a feltevést, hogy a nők és a férfiak különböző módon birkóznak meg a gyermektelenséggel és a meddőségi kezelésekkal. Azt, hogy a nők nyíltabban beszélnek a kérdésről, mind az online közösségek résztvevői, mind az interjúk egyértelműen bizonyítják.
- A férfiak részvétele a kezeléseken korlátozottabb volt, aminek oka egyrészt a kezeléseik orvosi jellege, másrészt pedig az, hogy a férfiak nehezen kaptak szabadságot a munkahelyüktől. Utóbbi különösen akkor merült fel, ha a pár nem akarta megosztani munkáltatójával, hogy meddőségi kezelésben vesznek részt (a rendelet különleges védett státuszt biztosít a meddőségi kezelésben részt vevő nők számára).
- A férfiak közvetlen részvétele a meddőségi kezelés három fő szakaszában meghatározó, amint arról az online szerzők beszámoltak. Ezek a szakaszok a következők: (1) tervezés; (2) tesztelés; (3) kezelés, valamint érzelmi és fizikai támogatás a ciklus során.
- Azt regisztráltuk, hogy az a tény, hogy az asszisztált reprodukció során a nők sokkal inkább részt vettek a genetikai felelősségvállalásban, nem kizárólag a partnerek akaratából történt, hanem magában a rendszerben gyökerezett.
- Ezen esetek három konkrét csoportja figyelhető meg a páciensek elbeszélései alapján: (1) a klinikákon a párokat elkülönítették egymástól, különböző helyekre, szobákba vitték őket a vizsgálatokhoz, sőt egyes eljárások esetében is megtörtént a különválasztás; (2) a férfiak nehezen kaptak szabadságot a munkahelyüktől a vizsgálatok és eljárások elvégzésének idejére; (3) az orvosok és az egészségügyi személyzet elsősorban a nőkkel kommunikált, még akkor is, ha a partnerük jelen volt, ami azt az érzést erősítette, hogy a genetikai felelősség elsősorban a nőké.

A KUTATÁS RELEVÁNCIÁJA

A disszertáció hozzájárulása a társadalomtudományi ismeretek bővítéséhez több aspektusból is megragadható. Először is azzal a törekvéssel, hogy a korábbi hazai és nemzetközi empirikus eredményeket bővítse a meddősséggel és annak kezelésével kapcsolatban. Bár az asszisztált reprodukcióval kapcsolatos társadalmi attitűdök hazai viszonylatban is kutatott téma, a páciensek személyes tapasztalatairól eddig korlátozott információval rendelkezünk. Ennek megfelelően a páciensnarratívák értelmezésén, valamint a konvencionálistól eltérő életutak vizsgálatán keresztül segít ennek az ismereti űrnek a kitöltésében. E tapasztalatok megismerése és megértése vezetett azoknak a társadalmi és intézményes problémagócoknak az azonosításához, amelyekhez a disszertációban szakpolitikai és kommunikációs ajánlások is társulnak.

További cél volt, hogy a szociológia elméleti ismereteihez is hozzájáruljon a kutatás azáltal, hogy több olyan szociológiai megközelítést társítottunk, amelyeket ilyen módon még nem elemeztek együtt. A disszertáció eredményei így mind a hazai, mind a nemzetközi tudomány- és technikanulmányokkal, az orvosszociológiával, a genderelméletek témáival és az online kommunikációval kapcsolatos kutatások hazai és nemzetközi tudáshalmazát gyarapítják. Az elméleti újdonság elsősorban nem egy átfogó elméleti vita eldöntésében, hanem egy egyre relevánsabb társadalmi jelenség többdimenziós vizsgálatának alapjául szolgáló interdiszciplináris szembeállítás megteremtésében érhető tetten. Ezen túlmenően ugyanakkor a doktori disszertáció eredményei hozzájárulnak a laikus szakértelemről és annak elfogadásáról szóló vitához, bizonyítékokat szolgáltatva annak létezéséről és társadalmi relevanciájáról szóló álláspontok erősítésére.

A projekt harmadik fő célja egy olyan több kvalitatív módszertanra épülő megközelítés sikeres alkalmazása volt, amely a kvalitatív paradigmán belül a passzív és aktív kutatási módszereket kombinálja és emellett összekapcsolja az online és offline adattípusokat. A dolgozat módszertani hozzájárulása abban rejlik, hogy egy újszerű módját valósította meg az egészség és a betegség vizsgálatának, amely a későbbiekben más releváns társadalmi jelenségekre is adaptálható.

Köszönetnyilvánítás:

A szerző köszönetet mond témavezetőjének Dr. Vicsek Lillának, aki rengeteg szakmai gondolattal, kreatív ötlettel és türelemmel kísérte végig a disszertáció megszületését. Emellett a szerző köszöni a tapasztalatait megosztó összes kollégának, valamint szakmailag kiváló bírálóinak az értékes hozzászólását.

HIVATKOZÁSOK

- Anderson B. (2005) *Reproductive health*. Sudbury – Mass: Jones and Bartlett Publishers.
- Brossard D. – Lewenstein B. (2010) A critical appraisal of models of public understanding of science. Using practice to inform theory. In: Kahlor, L. – Stout, P. (szerk.) *Communicating science: new agendas in communication*. New York: Routledge, 11–40.
- Barker K. – Galardi, T. (2011) Dead by 50: Lay expertise and breast cancer screening. *Social Science & Medicine*, 72(8), 1351–1358. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.02.024>
- Cavenagh, P. – Leinster, S. – Rodrigues, V. – Cavenagh, P. – Miles, S. (2013) *Changing Roles of Doctors*. Milton: CRC Press.
- Cockerham, W. (2017) Health lifestyles: bringing structure back. In: Cockerham, W. (szerk.) *The new Blackwell companion to medical sociology*. West Sussex: Blackwell Publishing, 159–183.
- Hafferty, F. – Csattelani, B. (2006) Medical Sociology. In: Bryant, C. – Peck, D. (szerk.) *21st century sociology: a reference handbook*. Thousand Oaks: Sage Publishing, 331–338.
- Henderson, J. (2010) Expert and lay knowledge: A sociological perspective. *Nutrition & Dietetics*, 67(1), 4–5. <https://doi.org/10.1111/j.1747-0080.2010.01409.x>
- Kapitány B. (2015) Terjed a gyermektelenség Magyarországon. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 15(1), 1–4.
- Kapitány B. – Spéder Zs. (2019) Fertility. In: Monostori J. – Óri P. – Spéder Zs. (szerk.) *Demographic Portrait of Hungary*. Budapest: Hungarian Demographic Research Institute, 49–66.
- Kerr, A. – Cunningham-Burley, S. – Amos, A. (1998) The new genetics and health: mobilizing lay expertise. *Public Understanding of Science*, 7(1), 41–60. <https://doi.org/10.1177/096366259800700104>
- Kozinets, R. (2015) Netnography. In: Ang, P. – Mansell, R. (szerk.) *The International Encyclopedia of Digital Communication and Society*. [online] John Wiley & Sons, 1–8. Elérhető: <https://doi.org/10.1002/9781118767771.wbiedcs067> [Letöltve: 2021-07-02].
- Kozinets, R. (2020) *Netnography*. London: SAGE.
- Lambert, H. – Rose, H. (1996) 'Disembodied knowledge? Making sense of medical science'. In: Irwin, A. – Wynne, B. (szerk.) *Misunderstanding Science?*. Cambridge: Cambridge University Press, 65–83.
- Mead, N. – Bower, P. (2000) Patient-centredness: a conceptual framework and review of the empirical literature. *Social Science & Medicine*, 51(7), 1087–1110. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(00\)00098-8](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(00)00098-8)
- Ministry of Human Capacities of Hungary- MHCH (2019) *Egészségügyi szakmai irányelv - Az infertilitás és subfertilitás kivizsgálásáról és az asszisztált reprodukciós kezelésekről, 002098*. Emberi Erőforrások Minisztériuma Egészségügyért Felelős Államtitkárság.
- Molnár R. – Sági Z. – Fejes Z. – Törőcsik K. – Köves B. – Paulik E. (2018) Az orvos–beteg kommunikáció új lehetőségei – a betegek elvárásai alapján. *Orvosi Hetilap*, 159(50), 2136–2143. <https://doi.org/10.1556/650.2018.31209>
- Nettleton, S. – Burrows, R. – O'Malley, L. (2005) The mundane realities of the everyday lay use of the internet for health, and their consequences for media convergence. *Sociology of Health and Illness*, 27(7), 972–992. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.2005.00466.x>
- Parry, D. (2005) Work, Leisure, and Support Groups: An Examination of the Ways Women with Infertility Respond to Pronatalist Ideology. *Sex Roles*, 53(5–6), 337–346. <https://doi.org/10.1007/s11199-005-6757-0>
- Parsons, T. (1951) *The social system*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Parsons, T. (1975) The Sick Role and the Role of the Physician Reconsidered. *The Milbank Memorial Fund Quarterly. Health and Society*, 53(3), 257. <https://doi.org/10.2307/3349493>
- Reed, K. (2011) Making men matter: exploring gender roles in prenatal blood screening. *Journal of Gender Studies*, 20(1), 55–66. <https://doi.org/10.1080/09589236.2011.542020>
- Reed, K. (2012) *Gender and Genetics Sociology of the Prenatal*. Oxon: Routledge.
- Rivkin-Fish, M. (2010) Pronatalism, Gender Politics, and the Renewal of Family Support in Russia: Toward a Feminist Anthropology of "Maternity Capital". *Slavic Review*, 69(3), 701–724. <https://doi.org/10.1017/s0037677900012201>
- Robinson, K. (2001) Unsolicited Narratives from the Internet: A Rich Source of Qualitative Data. *Qualitative Health Research*, 11(5), 706–714. <https://doi.org/10.1177/104973201129119398>
- Rózsa E. (2016) Részvétel, laikusság és kompetenciák – az orvos-beteg együttműködési modell perspektívájából. *Replika*, 100, 153–158.

- Sándor J. – Vicsek L. – Bauer Zs. (2017) Let us talk about eggs! Professional resistance to elective egg vitrification and gendered medical paternalism. *Medicine, Health Care and Philosophy*, 21(3), 311–323. <https://doi.org/10.1007/s11019-017-9805-y>
- Soini, S. – Ibarreta, D. – Anastasiadou, V. – Aymé, S. – Braga, S. – Cornel, M. – Coviello, D. – Evers-Kiebooms, G. – Geraedts, J. – Gianaroli, L. – Harper, J. – Kosztolanyi, G. – Lundin, K. – Rodrigues-Cerezo, E. – Sermon, K. – Sequeiros, J. – Tranebjaerg, L. – Kääriäinen, H. (2006) The interface between assisted reproductive technologies and genetics: technical, social, ethical and legal issues. *European Journal of Human Genetics*, 14(5), 588–645. <https://doi.org/10.1038/sj.ejhg.5201598>
- Szalma I. (2014) A gyermekvállalás társadalmi normái és a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos attitűdök vizsgálata Magyarországon és Európában [The Social Norms of Childbearing and Attitudes on Assisted Reproduction in Hungary and Europe]. *Replika*, 85–86(1–2), 35–57.
- Szalma I. (2021) *Attitudes, Norms, and Beliefs Related to Assisted Reproduction Technologies among Childless Women in a Pronatalist Society*. Springer, VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Tanis, M. (2008) What makes the internet a place to seek social support?. In Konijin, E. – Utz, S. – Tanis, M. – Barnes, S. (szerk.) *Mediated Interpersonal Communication*. Routledge, 290–307.
- Vanderminde, J. – Potter, S. (2010) Challenges to the doctor-patient relationship in the twenty-first century. In Cockerham, W. (szerk.) *The new Blackwell companion to medical sociology*. West Sussex: Blackwell Publishing, 355–372.
- Vicsek L. (2018) Fertility myths, technology myths and their sources- Lay reasoning about age-related fertility decline. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 9(2), 49–75. <https://doi.org/10.14267/issn.2062-087x>
- Vicsek L. – Sándor J. – Bauer Zs. (2021) The Human embryo: Mapping patients' ethical decisions in Hungary. *Intersections*, 7(2), 149–169. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v7i2.780>
- Wallace, P. (2006) *Az internet pszichológiája*. Budapest: Osiris.
- Wynne, B. (1991) Knowledges in Context. *Science, Technology, & Human Values*, 16(1), 111–121. <https://doi.org/10.1177/016224399101600108>
- Wynne, B. (1992) Misunderstood misunderstanding: social identities and public uptake of science. *Public Understanding of Science*, 1(3), 281–304. <https://doi.org/10.1088/0963-6625/1/3/004>
- Wynne, B. (2006) Public Engagement as a Means of Restoring Public Trust in Science – Hitting the Notes, but Missing the Music? *Public Health Genomics*, 9(3), 211–220. <https://doi.org/10.1159/000092659>
- Wynne, B. (2008) Elephants in the rooms where publics encounter “science”? A response to Darrin Durant, “Accounting for expertise: Wynne and the autonomy of the lay public”. *Public Understanding of Science*, 17(1), 21–33. <https://doi.org/10.1177/0963662507085162>

OLVASS SOKAT ÉS SOKFÉLÉT! 2.

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.4.45>

Azon meggyőződésünktől hajtva, hogy a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása árt a szakmának, évek óta közösen áttanulmányozunk és megvitatunk olyan tanulmányokat, amelyeknek semmi köze nincs ahhoz, amit kutatunk. Úgy is lehet ezt mondani, hogy munkánkban nem használható, felesleges műveket olvasunk. Ám eközben sokat tanultunk belőlük (nem csupán erényeikből, de hibáikból is!), és úgy véljük, hogy talán érdemes ezekre a művekre felhívni mások figyelmét. Ezért elhatároztuk, hogy beszélgetéseink után kritikai ismertetést készítünk, és ebben a rovatban közreadjuk.

Javaslatunk a következő: az itt következő művet (Gregory-Smith–Bryson–Gomez (2023): Discrimination in a Rank Order Contest: Evidence from the NFL Draft. Journal of Economics, Race, and Policy, 6(3), 215–231.) ne csak azon kevesek olvassák el, akik többet szeretnének megtudni az amerikai futball világról vagy a diszkrimináció „működéséről”, hanem mindenki, akit az a módszertani kérdés foglalkoztat, hogy egy szinte tökéletes adatbázis igen színvonalas elemzése után is mennyi megválaszolatlan kérdés maradhat, ha a kutatás külső érvényességének korlátait is a vizsgálat szerves részének tekintjük.

EGY SZABÁLYTALAN EMBERVÁSÁR

A tanulmány egy válogatás (NFL draft)² működését tárja elénk, amelyet évente egyszer tartanak, és amelynek során az észak-amerikai profi amerikaifutball-liga (NFL) csapatai kiválasztják az egyetemi karrierjüket befejező játékosok közül azokat, akikre a csapatépítés szempontjából leginkább szükségük van. A válogatás ugyanakkor vásár is annyiban, hogy ennek során lehetőség nyílik arra, hogy a válogatók egymás között különböző megállapodásokat kössenek: ha nagyon kell nekik egy játékos, akkor egy korai választás érdekében felkínálnak egy másik csapatnak egy vagy több későbbi (sőt akár következő évi) választási lehetőséget. Bár ez a jelenség formálisan vásár (hiszen van kereslet, kínálat, ár), azonban sok tekintetben eltér a szociológiai és közgazdasági értelemben vett piactól és annak embervásári változatától (lásd Sik 2010), például mert

- a választás rendje kötött (az esélykiegyenlítés szellemében az első választás az előző évben utolsóként végzett csapaté),
- az „ár” csak nagyon áttételesen fejezhető ki pénzben, a „munkavállalónak” nincs (vagy csak nagyon

---

¹ HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.

² Az NFL draft az észak-amerikai profi amerikaifutball-liga (NFL) éves eseménye, ahol az NFL csapatai kiválasztják az egyetemi és amatőr játékosokat a következő szezonra. A válogatás menetének és történelmének részletes leírását lásd: https://en.wikipedia.org/wiki/National_Football_League_Draft

közvetett) befolyása az alkufolyamatra,³

- a vásárlói oldalon kisszámú, egymás helyzetét nagyon jól ismerő és egymással folyamatosan kapcsolatban álló munkaadó található (a 32 NFL csapat),
- a választás minden résztvevő számára nyilvános és szigorúan ellenőrzött,
- a munkavállalók képességeiről és korábbi teljesítményéről (mint később részletesen megmutatjuk) minden potenciális munkaadó „szinte mindent” tud,
- és végül, a munkavállalók csoportja számos tekintetben homogén: majdnem azonos korú férfiak, hasonló iskolai végzettséggel (egyetem vagy valami olyasmi) és „szakmai képzettséggel” (a sok évig tartó egyetemi edzés) méretnek össze.

Bármennyire is sajátosak azonban az allokáció szabályai és körülményei, a válogatás mégis munkaerőpiacnak tekinthető, ahol munkaadók és munkavállalók találkoznak. A tanulmány ezen a munkaerőpiacon vizsgálja a diszkrimináció mértékét. Az elemzés fókuszában a kiválasztási döntés van. A központi kérdés az, hogy van-e bőrszínalapú diszkrimináció a munkaadók válogatása során, és befolyásolja-e a bőrszín a munkahelyi karriert?

A munkaerőpiaci diszkrimináció vizsgálatának könyvtárnyi szakirodalma van: a munkahelyi felvétel diszkriminációját kontrollált kísérlettel szokták a kutatók érvényes és megbízható módon vizsgálni (Sik–Simonovits 2012; Bertrand–Duflo 2017; Neumark 2018), ugyanakkor a munkahelyen belüli diszkriminációt leggyakrabban a bérek egyenlőtlenségének regressziós elemzésével közelítik (Blinder 1973; Oaxaca–Ransom 1994; Sik–Csaba–Hann 2013).

A tanulmány külön modellezi a vásáron megfigyelhető két munkaerőpiaci folyamatot, vagyis, hogy kit választ ki a munkaadó, illetve akiket kiválasztottak, azokat az elején vagy a vége felé választották-e ki. Az elemzéshez az *NFL Combine*-on, a főiskolai játékosoknak szervezett válogató eseményen 2000 és 2018 között részt vevő 6236 játékos adatát használták fel. Elsőként azt vizsgálták, hogy kik kerültek be az adott évben az NFL csapatok valamelyikébe, másodikként pedig azt, hogy „mennyit értek” munkaadójuk számára.

A „nyers”, kontrollálatlan adatok azt mutatják, hogy mind a bekerülés, mind a korábban történő választás terén a fekete bőrszínű játékosok jobb helyzetben vannak a fehér bőrszínűekhez (a továbbiakban fekete és fehér játékosok) képest, valamint a fehérek jobb helyzetben vannak a „se nem fekete, se nem fehér” kategóriába tartozók⁴ kis csoportjához (a teljes populáció 6%-a csupán) képest. Ha csak a bőrszín szerinti eltérő kiválasztás esélyét vizsgáljuk, akkor a feketék 8 százalékponttal nagyobb valószínűséggel kerülnek be az NFL-be a fehérekhez képest és sokkal (33 hellyel) korábban választják ki őket, mint a fehéreket.⁵ Ugyanakkor, ha figyelembe vesszük azokat a tényezőket, amik a vásáron a siker esélyét növelik, tehát a játékosok jól mérhető

3 Akik a folyamat részletei iránt érdeklődnek, de eközben szórakozni is akarnak, azoknak számos jó filmet tudunk ajánlani: Újoncok napja (az NFL válogató során hogyan alakul a döntés a hatalmas adatbázisok és a szubjektív szempontok eklektikus elegyében egy irányító és egy elkapó példáján keresztül), *A szív bajnokai* (egy védőfalemler példája az NFL válogatót megelőző folyamatokról), *Jerry Maguire*, *Minden héten háború* és *A megállíthatatlan* (a menedzsment tagjai, az edzők és a játékosok szemszögéből hogyan fest az NFL-en belüli hatalmi harc).

4 Főleg dél- és közép-amerikai, spanyolajkúak, ritkábban óceániai vagy ázsiai származásúak.

5 Az *NFL draft* 7 körből áll s minden körben 32 választás történik, tehát a 33 hely nagyjából egy teljes környi előnyt jelent. Hogy érzékeltesük a korábbi kiválasztás előnyét: noha az NFL-be való bekerülés után négy évig „kezdő” szerződést kapnak a játékosok, de az első helyen kiválasztott játékos egy hetedik körben kiválasztotthoz képest tízszer annyit kereshet.

és a várható teljesítményt befolyásoló jellemzőit,⁶ a középiskolai sportkarrier során mutatott teljesítményt, az adott iskola rangját a középiskolák mezőnyében, valamint a játékos posztját és a *draft* évét, akkor a feketék előnye 2 százalékpontos hátránnyá, a kiválasztási pozícióban megfigyelt előny pedig 5 helynyire csökken, és statisztikai értelemben már egyik különbség sem jelentős.⁷ Az eredmények tehát azt mutatják, hogy ezen a munkaerőpiacon sem a fehér, sem a fekete játékosokat nem diszkriminálják a csapatok, hiszen a választást befolyásoló tényezők hatásának kiszűrése után nincsenek mérhető hátrányban a fehérekhez képest az NFL-be kerülés valószínűségét tekintve.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a fekete játékosokkal szemben ne létezne diszkrimináció a „külső társadalom” ízlésalapú rasszista drukkerei⁸ részéről.⁹ Ezeket a hatásokat a csapatok vezetőinek célszerű lehet valamennyire figyelembe venni, hiszen csökkentheti a profitot, de az eredmények alapján úgy tűnik, hogy ennek nincs érdemi hatása a *drafton* való válogatásra.

Ennek ellenére ez nem azt jelenti, hogy az amerikai profi futballban nem létezik diszkrimináció. Lehetnek olyan hatások, amelyek a válogatást megelőzően befolyásolják annak kimenetelét. Például a rasszizmus a játékosok számára kisgyerekkoruk óta nyilvánvaló. Ennek hatása többféle lehet: például egy olyan önszelekció, melynek során a fekete játékosok eleve az általuk is (el?)ismert sztereotípiáknak megfelelő posztokra specializálódnak vagy oda „kérik magukat”. De az is lehet, hogy a feketék a fehéreknél jobban hajthatnak már a középiskolában is, hiszen úgy láthatják, hogy számukra a foci a társadalmi státusz növelésének (például az egyetemi végzettség megszerzése) kevés útja közül az egyik. Ezzel szemben a fehér középiskolások – még ha ugyanolyan jól teljesítenek is a középiskolában, mint fekete társaik – hajlamosabbak lehetnek nem jelentkezni az NFL-be való bekerülés feltételeként szolgáló felméréseken. Ez a válogatást megelőző felmérések során olyan bőrszínalapú előszelekciót eredményezhet, hogy a fehérekhez képest a fekete játékosok eredményének átlaga magasabb, jobban akarják a sikert, elkötelezettebbek. Csupa olyan jellemző, amit az edzők a válogatás során figyelnek. Mivel ezt a mechanizmust csak sejteni lehet, hiszen a statisztikai diszkriminációt értelmetlenné tevő előtesztelések adataiban ez nem érhető tetten, ezért a fekete bőrszín itt betölti azt a funkciót (lásd a *signaling* elméletet), mely szerint a feketékből (átlagosan) jobb játékosok lesznek, mert jobban akarják a sikert. És ha ezt az edzők személyes tapasztalatai is olykor megerősítik, továbbá az edzők és a játékosmegfigyelők (akik a tehetséges játékosokat keresik) között kialakul az ezt tovább erősítő vélemény, akkor – statisztikai reprezentativitás ide, általánosíthatóság oda – egyes pozíciók esetében¹⁰ létrejöhet egy fehér játékosok diszkriminálásához vezető sztereotípia. S hogy a gondolatmenet körbeérjen, a játékosok is tudják mindezt, s ez – mintegy önbeteljesítő próféciaaként – racionálissá teheti körükben, hogy e sztereotípiáknak megfelelően „önszelektálják” magukat, fejlesszék képességeiket (a szó szoros és átvitt értelmében

6 Ezek azok a tulajdonságok, amiket azon a felmérőn vizsgálnak, amire jelentkezniük kell azoknak a játékosoknak, akik részt akarnak venni a vásáron. Ezen a vizsgán az erő és az alkati adottságok, fizikai jellemzők méretnek össze, mint például magasugrás, fekvényomás, rövidtávú gyorsulás, távolugrás, továbbá súly, magasság stb.

7 A nem fehér, nem fekete játékosok esetében a fehérekhez viszonyítva 11,8 százalékpontos hátrányt találtak a kiválasztási valószínűségben, ami a megfigyelhető jellemzőkre kontrollálva még nőtt is (16,4 százalékpont). A kiválasztási pozíció szerinti hátrány átlagosan 27 hely volt, ami a megfigyelhető jellemzőkre kontrollálva 35 helynyire nőtt.

8 Akik számára nem elfogadható még egy kiválóan teljesítő fekete játékos kiválasztása sem, mert minden feketét gyűlölnék.

9 És ekkor még nem vettük figyelembe a játékosársak – sőt akár az ellenfél játékosai – esetleges rasszizmusát, amiről csak anekdotikus információk vannak.

10 Ilyen posztok például a „feketékhöz” kapcsolódó pozitív sztereotípiák által különösen kedvelt futó és elkapó poszt, ahol gyorsan kell futni (és az utóbbi esetben magasra is ugrani). Illetve fordított irányban a fehérekhez kapcsolódó pozitív és a feketékhez kapcsolódó negatív sztereotípiák által különösen érintett irányító (*quarterback*) poszt.

is „erre gyúrjanak”). Ez úgy is felfogható, hogy noha a „szinte tökéletes” adatbázis értelmetlenné teszi a statisztikai diszkriminációt,¹¹ a pletyka, a játékosmegfigyelők „puha információi” és más háttérinformációk miatt előnyt jelenthet¹² a munkaerőpiac egyes szegmenseiben a feketék számára.

---

¹¹ 1945 előtt fekete játékos nem játszhatott az NFL-ben, s az ízlésalapú diszkrimináció az 1960-as évekig közismert volt. Ez annak dacára így volt, hogy hatása nyilvánvalóan kontraproduktív egy olyan munkaerőpiacon, ahol a profit érdeke azt diktálja, hogy a legjobban teljesítő játékosokat vásárolja meg a csapat. Mostanában már az a tény is, hogy az egyes posztokon eltérő a fehér vagy fekete bőrszín előnye, azt igazolja, hogy általánosságban ízlésalapú diszkrimináció nincs az amerikai futballban. Ugyanakkor az utolsó körökben kiválasztott (tehát feltehetően kevésbé tehetséges s ezért nem fontos, másként diszkrimináció esetén kisebb profitvesztéssel fenyegető) játékosok körében a fekete játékosok hátrányban vannak a fehérekhez képest.

¹² Ezzel szemben például a feketékkel szembeni negatív sztereotípiá hatásának esélyét növeli, hogy a családi előéletre (bűnözők a családban) vagy a lakóhelyre (rossz környéken való szocializálódás) inkább a fekete játékosokkal való interjúkban kérdezőnek rá.

HIVATKOZÁSOK

- Bertrand, M. – Duflo, E. (2017) Field Experiments on Discrimination. In Banerjee, A. V. – Duflo, E. (szerk.) *Handbook of Economic Field Experiments, Volume 1*. North-Holland, 309–393.
- Blinder, A. S. (1973) Wage Discrimination: Reduced Form and Structural Estimates. *The Journal of Human Resources*, 8(4), 436–455. <http://dx.doi.org/10.2307/144855>.
- Gregory-Smith, I. – Bryson, A. – Gomez, R. (2023) Discrimination in a Rank Order Contest: Evidence from the NFL Draft. *Journal of Economics, Race, and Policy*, 6(3), 215–231. <http://dx.doi.org/10.1007/s41996-023-00118-y>.
- Neumark, D. (2018) Experimental Research on Labor Market Discrimination. *Journal of Economic Literature*, 56(3), 799–866. <http://dx.doi.org/10.1257/jel.20161309>.
- Oaxaca, R. L. – Ransom, M. R. (1994) On discrimination and the decomposition of wage differentials. *Journal of Econometrics*, 61(1), 5–21. [http://dx.doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)90074-4](http://dx.doi.org/10.1016/0304-4076(94)90074-4).
- Sik E. (2010) A kgst-piac „előképei” (vásár és piac) és az informális kereskedelem egyéb intézményei. In Czakó Á. – Giczi J. – Sik E. (szerk.) *Piachely, kgst-piac, emberpiac*. Budapest: ELTE TÁTK, 147–163.
- Sik E. – Csaba D. – Hann A. (2013) *A férfiak és nők közötti jövedelemegyenlőtlenség és a nemi szegregáció a mai Magyarországon*. Budapest: Egyenlő Bánásmód Hatóság.
- Sik E. – Simonovits B. (2012) *A diszkrimináció mérése*. Budapest: ELTE TÁTK.